

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Психолого-педагогічний факультет
Кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

«До захисту допущено»
Завідувач кафедри _____

Реєстраційний № _____
« ____ » _____ 20 ____ р.

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ З
НЕПОВНИХ СІМЕЙ В УМОВАХ ПОЗАШКІЛЛЯ**

студентки групи ЗСП-м-17
ступінь вищої освіти «магістр»
спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки
освітньо-професійна програма «Соціально-
педагогічна робота з дітьми та молоддю»
Рябової Наталії Анатоліївни

Керівник: к.п.н., доцент,
завідувач кафедри соціальної педагогіки
і соціальної роботи
Шимко Ія Миколаївна

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS ____ Кількість балів _____

Голова ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

_____ (підпис) (прізвище, ініціали)

_____ (підпис) (прізвище, ініціали)

_____ (підпис) (прізвище, ініціали)

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Рябова Наталія Анатоліївна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавав(ла) і не одержував(ла) недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело. Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомлений(а). Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

(підпис)

ЗМІСТ

	стор.
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ З НЕПОВНИХ РОДИН В УМОВАХ ПОЗАШКІЛЛЯ	9
1.1. Нормативно-правове забезпечення захисту прав і свобод дітей з неповних родин в Україні.....	9
1.2. Особливості соціально-педагогічної соціалізації дітей з неповних родин	18
1.3. Методи соціалізації та особливості організації соціально-педагогічної діяльності в умовах позашкільця.....	27
РОЗДІЛ 2. СПЕЦИФІКА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ З НЕПОВНИХ СІМЕЙ В УМОВАХ ПОЗАШКІЛЛЯ	39
2.1. Соціально-психологічний портрет дитини з неповної сім'ї.....	39
2.2. Визначення та обґрунтування соціально-педагогічних умов успішної соціалізації дітей з неповних сімей	47
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ З НЕПОВНИХ РОДИН ЧЕРЕЗ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ПОЗАШКІЛЛЯ	54
3.1. Створення та впровадження експериментальної програми залучення дітей з неповних сімей до соціально-педагогічної діяльності	54
3.2. Аналіз результатів дослідної роботи.....	60
ВИСНОВКИ.....	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	68
ДОДАТКИ	75

ВСТУП

Актуальність дослідження. До сьогодні в Україні тривають процеси демократизації і гуманізації сучасного суспільства. Спостерігається тенденція щодо формування у молодого покоління активної громадянської позиції, що означає здатність бути відповідальними за здійснені ними вчинки, націленими на впровадження прогресивних ідей; засвоювати соціально-значущі норми і компетентності. Але є і такі, які не прагнуть чи не можуть бути належними до соціуму, активно, впевнено та продуктивно з ним взаємодіяти. Внаслідок цього відбувається деформація нормативно-ціннісної сфери підростаючого покоління, творчої та соціальної активності молодшої особистості.

Особистість є причиною і наслідком усіх змін у суспільстві. Формування та розвиток особистості в соціумі може бути успішним за умови врахування всіх зовнішніх і внутрішніх факторів, які на неї впливають, їх взаємозв'язків.

Агентами первинної соціалізації дитини виступають люди з її найближчого оточення, в першу чергу це батьки. Їх внесок у оволодіння та засвоєння дитиною загальнолюдських знань, соціального досвіду, формування соціально-позитивних ціннісних орієнтацій унікальний. Дитина ототожнює себе із своєю родиною, наслідує батьків. Для адекватного соціального розвитку дитини, успішної соціалізації у суспільстві оптимальним варіантом є наявність в родині обох батьків.

Нестабільність в суспільстві і в політиці, зміни у соціальній сфері суттєво позначилися на родині та на її функціях. За останні роки спостерігається тенденція збільшення кількості неповних сімей внаслідок розлучень батьків, позашлюбних народжень, смертності населення. Великої шкоди також завдають різні адикції – згубні звички дорослих, що опосередковано впливають і на дітей в родині.

Урядова уповноважена з питань гендерної політики К. Левченко у інтерв'ю Укрінформу повідомила, що наразі в Україні з 7 млн. 600 тисяч дітей три мільйони проживають у неповних сім'ях, переважно з матір'ю та бабусею. Згідно зі статистикою, щороку більшає кількість неповних сімей: такою нині є кожна п'ята. Зрозуміло, що зважаючи на ті події, які зараз відбуваються в нашій державі, кількість неповних родин буде стрімко зростати. За таких умов в наш час проблема соціалізації дітей саме з неповних сімей є надзвичайно актуальною. Нестабільність родинного середовища впливає не лише на емоційно-вольову сферу дитини, а і на становлення дитини як особистості, її первинну соціалізацію.

Досвід теоретичного вивчення загальних проблем соціалізації молоді засвідчено у працях І. Беха, М. Боришевича, Р. Вайноли, Л. Виготського, А. Капської, М. Лукашевича, Г. Лактіонова, І. Миговича, Г. Овчаренка, І. Шимко та інших.

Дослідженнями проблеми соціалізації особистості дитини в умовах неповної сім'ї займалися такі науковці: А. Мудрик, М. Галагузова, В. Титаренко, М. Буянов, В. Целуйко, А. Усова, Л. Міщик, Є. Холостова, Н. Монаков, Є. Смирнова та інші.

Для створення умов щодо соціалізації особистості дитини необхідна цілеспрямована організована соціально-педагогічна діяльність.

Соціально-педагогічні можливості освіти досліджували такі науковці: О. Асмолов, А. Золотарьова, Б. Купріянов, Л. Логінова, О. Миновська, Г. Пустовіт та інші.

На сьогодні в наукових дослідженнях недостатньо уваги ще приділяється питанню визначення соціально-педагогічних особливостей, умов, чинників соціального становлення саме дітей з неповних сімей в умовах позашкілля.

Актуальність проблеми, її недостатня теоретична розробленість зумовили вибір теми дослідження **«Соціально-педагогічні особливості соціалізації дітей з неповних родин в умовах позашкілля».**

Дослідження є актуальним у світлі положень Законів України «Про освіту», «Про позашкільну освіту», Державної національної програми «Освіта» (Україна ХХІ століття), Концепції позашкільної освіти і виховання, Концепції виховання гуманістичних цінностей учнів.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати і практично перевірити ефективність експериментальної програми залучення учнів до соціально-педагогічної діяльності в умовах позашкілля.

Завдання дослідження:

1) на основі теоретичного вивчення, аналізу та узагальнення психолого-педагогічної літератури конкретизувати стан розробки проблеми функціонування неповних сімей у правовому та соціально-педагогічному аспектах;

2) обґрунтувати поняття соціалізації особистості дитини з урахуванням впливу на цей процес чинників неповної сім'ї;

3) уточнити особливості соціально-психологічного портрету дитини з неповної сім'ї;

4) визначити соціально-педагогічні умови успішної соціалізації учнів з неповних сімей в умовах позашкілля;

5) розробити та експериментально перевірити програму залучення учнів з неповних сімей до соціально-педагогічної діяльності в умовах позашкілля.

Об'єкт дослідження: процес соціалізації дітей з неповних родин в умовах позашкілля.

Предмет дослідження: експериментальна програма залучення учнів з неповних сімей до соціально-педагогічної діяльності в умовах позашкілля.

Гіпотеза дослідження полягає у твердженні, що соціалізація дітей з неповних родин в умовах позашкільця буде ефективною, якщо будуть дотримані такі соціально-педагогічні умови на засадах відповідних підходів, зокрема:

- системний підхід у соціально-педагогічній діяльності закладу освіти;
- індивідуальний підхід до особистості дитини з неповної сім'ї;
- комплексний підхід до проблем школярів з неповних сімей;
- професійно-педагогічний підхід до феномену сучасної неповної сім'ї.

Методи дослідження. Задля досягнення мети та виконання сформульованих завдань було використано комплекс загальнонаукових і суто педагогічних методів дослідження, а саме:

- *теоретичні* – вивчення й аналіз наукової літератури, уточнення понять «неповна сім'я», «соціалізація» визначення їх змісту та обґрунтування соціально-педагогічних умов успішної соціалізації учнів з неповних сімей;

- *емпіричні* – анкетування, опитування, спостереження, бесіда, тестування задля конкретизації та уточнення критеріїв; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний етапи) для визначення динаміки розвитку критеріїв успішної соціалізації та перевірки ефективності впровадження програми залучення учнів з неповних родин до соціально-педагогічної діяльності;

- *методи математичного та статистичного оброблення й аналізу результатів експериментальної роботи* – визначення середнього арифметичного, розрахунки динаміки змін у відсотках для підтвердження статистичної значущості змін, що спостерігалися в процесі впровадження програми залучення учнів з неповних сімей до соціально-педагогічної діяльності, а також доведення правомірності висунутої гіпотези.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що результати дослідної роботи, зокрема експериментальна програма залучення учнів з

неповних сімей до соціально-педагогічної діяльності, може бути використана у роботі закладів загальної середньої освіти, а конкретно стане у нагоді працівникам соціально-психологічних служб закладів освіти при плануванні та організації роботи зі здобувачами освіти з неповних сімей.

Апробація результатів дослідження. Проміжні результати дослідження представлені під час проведення науково-практичної конференції «Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях», яка проходила у Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди. Були представлені тези-«Соціалізація та особливості організації соціально-педагогічної діяльності в позашкільному навчальному закладі».

База дослідження: Криворізька гімназія № 130.

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (63) та додатків.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО- ПЕДАГОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ З НЕПОВНИХ РОДИН В УМОВАХ ПОЗАШКІЛЛЯ

1.1. Нормативно-правове забезпечення захисту прав і свобод дітей з неповних сімей в Україні

*«Людство має дати дитині найкраще, що в нього є»
(з преамбули Женевської декларації прав дитини 1924 р.)*

Україна як державний інститут завжди декларувала себе соціальною, тобто такою, для якої людина є найвищою цінністю. Тож, добробут кожного громадянина – це обов’язок держави перед суспільством. Велика країна складається із маленьких частинок, тому очевидною є пряма залежність успішності цілої держави від успішності однієї сім’ї.

Сім’я – найперше місце, де опиняється дитина, найперші люди, які знайомлять малечу зі світом. Як мала соціальна група сім’я є основоположною складовою успішної соціалізації особистості дитини, її фізичного, інтелектуального, духовного та культурного розвитку.

Відповідно до основного законного акту – Конституції України – сім’я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою (ст.51). Дано визначення поняттю «сім’я». Так, у Сімейному кодексі України зазначається, що «сім’я є первинним та основним осередком суспільства. Сім’ю складають особи, які спільно проживають, пов’язані спільним побутом, мають взаємні права та обов’язки» (ст.3).

В онлайн-енциклопедії подається таке визначення: «сім'я або родина – соціальна група, яка складається з людей, які зазвичай перебувають у шлюбі, їхніх дітей та інших осіб, поєднаних родинними зв'язками з подружжям кровних

родичів, і здійснює свою життєдіяльність на основі спільного економічного, побутового, морально-психологічного укладу, взаємної відповідальності, виховання дітей» [61].

Соціологи вважають, що сім'я визначається як проміжний стан між суспільством та індивідом, саме в ній народжується, розвивається особистість.

Також вважають, що сім'я є більш складнішим поняттям, ніж шлюб, адже поєднує в собі риси соціального інституту і малої соціальної групи. Як соціальний інститут сім'я представляє собою сукупність соціальних норм і зразків поведінки, що регламентують взаємини між членами родини. А кожен конкретну сім'ю можна розглядати як засновану на шлюбі або кровній родинності малу соціальну групу, члени якої поєднані спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю, тощо.

У юридичній площині сім'ю розглядають як юридичний зв'язок між фізичними особами, який заснований на відносинах, які передбачені у законі. Проявляється цей зв'язок у наділенні осіб на засадах рівності взаємними особистими немайновими та майновими сімейними правами та обов'язками.

У підручнику з соціальної педагогіки знаходимо таке тлумачення: «сім'я – це динамічна мала група людей, котрі разом проживають, пов'язані родинними відносинами (шлюбу, кровної спорідненості, усиновлення, опіки), спільністю формування і задоволення соціально-економічних та інших потреб, взаємною моральною відповідальністю [41].

Таким чином, під сім'єю можна розуміти своєрідну специфічну форму соціальної життєдіяльності людей, певне добровільне об'єднання людей (чоловіка та жінки), які можуть бути пов'язані шлюбом та мають спільні побутові, економічні та інші обов'язки, здатні народжувати та виховувати дітей .

Наступним питанням, що потребує вивчення, є поняття неповної сім'ї. Статистичні дані переконують нас у тому, що кількість таких сімей в Україні непинно зростає. У 2021 році було оформлено 214012 шлюбів та 29587

розлучень, тобто 14% усіх шлюбів було розірвано. Кожен розірваний шлюб – це трагедія в масштабах сім'ї, особливо, якщо така сім'я виховувала дітей.

Головними причинами цієї негативної тенденції доцільно вважати економічну кризу, безробіття, вимушену трудову міграцію, адиктивні прояви (алкоголізм, наркоманія, токсикоманія тощо), низький рівень моральної свідомості громадян (невизнання інституту сім'ї - криза інституції сім'ї поглиблюється і проектується на наступні покоління, невідповідність до життя в подружжі - нестача знань та порушені ціннісні орієнтири, полігамність тощо). Також неповна сім'я утворюється у разі смерті одного із подружжя.

Закон України «Про охорону дитинства» визначає, що «неповна сім'я – це сім'я, що складається з матері або батька і дитини (дітей)» (ст.1).

Серед особливостей неповної сім'ї, на думку вчених (Л. Ковальчук, В. Костів, О. Максимович), варто визначити такі:

- зважаючи на той факт, що переважна більшість неповних сімей є малозабезпеченими, загострюється проблема економічної підтримки неповнолітніх членів таких сімей;
- внаслідок невиконання (часткового або повного) певних функцій сім'ї, порушується процес соціалізації особистості дитини, тобто утруднюється або в найгіршому випадку унеможлиблюється її входження в соціальне середовище та засвоєння відповідних соціальних ролей і функцій;
- порушується формування психологічної статі дитини, утруднюється розвиток уявлень про культуру гендерного спілкування, а соціальні ролі чоловіка (жінки), батька (матері) не засвоюються відповідно по загальноприйнятих суспільством норм;
- порушується законне право дитини на виховання і розвиток у сім'ї;
- утруднюється формування почуття безпеки в сім'ї, порушується потреба в самоідентифікації в дитячому колективі однолітків;

- прослідковується емоційна нестабільність сім'ї, невпевненість батьків у власному соціальному статусі, виникає почуття образи батьків за свою дитину [19].

Практичні аспекти соціального захисту сімей з дітьми є об'єктом вивчення багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників, серед яких: І. Андрієнко, В. Галаганов, А. Горова, Т. Гусєва, М. Захаров, Р. Іванова, А. Казанчан, Ю. Корсаненкова, В. Литвиненко, О. Лупина, М. Лушнікова, Л. Малюга, О. Мачульська, П. Пилипенко, С. Синчук, І. Сирота, Н. Стаховська, Б. Сташків, Л. Стрепко, В. Тарасенко, М. Федорова, М. Філіпова, І. Ярошенко та інші.

Психологічні аспекти неповної сім'ї досліджувалися такими українськими вченими, як: О. Балакірєва, О. Бондарчук, Л. Карамушка, О. Максимович, Р. Овчарова, В. Постовий, В. Семиченко, С. Собкова, Т. Титаренко, І. Юрченко та інші.

Світова спільнота вже не одну сотню років намагається удосконалити нормативно-правове забезпечення охорони дитинства. Кожен член суспільства має права. Оскільки дитина є повноцінним членом суспільства, вона також має свої права, деякі особливості реалізації яких обумовлені виключно тим фактом, що її фізична та розумова незрілість потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист.

Очевидним є те, що дитина з неповної сім'ї є найбільш уразливою категорією. Це пояснюється її неспроможністю змінити власне життя – ні умови проживання, ні економічний стан тощо. Якщо у подружжя є можливість змінити партнера, то для дитини – це неприродньо.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» (2001), дитина – особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше; дитинство – це період розвитку людини до досягнення повноліття (ст.1) [32].

Найбільш повний перелік прав дітей та підлітків міститься у Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р. [13]. Зокрема Конвенція про права дитини визнає за дітьми і підлітками комплекс прав загального та спеціального характеру:

- право на життя (стаття 6);
- право на ім'я, громадянство та сімейні зв'язки, право знати своїх батьків і право на їх піклування (статті 7 і 8);
- право не розлучатися з батьками всупереч їх бажанню (статті 9–11);
- право вільно висловлювати свої погляди і думки (статті 12–13);
- право на свободу думки, совісті та релігії (стаття 14);
- право на свободу асоціацій і свободу мирних зборів (стаття 15);
- право на особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції і на захист від незаконного посягання на честь і гідність (стаття 16);
- право на доступ до інформації (стаття 17);
- право на захист від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання (стаття 19);
- право на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я та засобами лікування хвороб і відновлення здоров'я (стаття 24);
- право користуватися благами соціального забезпечення, включаючи соціальне страхування (стаття 26);
- право на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини (стаття 27);
- право на освіту (статті 28–29);
- право на відпочинок і дозвілля (стаття 31);
- право на захист від економічної експлуатації (стаття 32);

– право на захист від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень (стаття 34) та інші права [43, с.63].

Як зазначає Н. Крестовська, ще за часів античності панувало уявлення про дитинство як про період перетворення дитини з об'єкта батьківської влади на людину – суб'єкта права.

В Україні досі не узгоджено діяльність в сфері прав людини та прав дітей. Підходи до правозахисту різні. Дитина сприймається як об'єкт захисту, а не як суб'єкт правових відносин. Наразі суб'єктом правових відносин, здебільшого, вважають лише дорослу людину.

У сучасному сенсі дитинство для дорослої людини – це визнання того, що дитина це соціальна істота, визнання прав дитини та їх дотримання. Дуже важливе значення має відповідність прав дитини рівню їх закріплення міжнародним стандартам.

На сьогодні можемо назвати універсальні міжнародно-правові документи, що закріплюють стандарти соціального захисту сімей з дітьми, прийнятих Генеральною Асамблеєю ООН, зокрема:

- Загальна декларація прав людини (1948);
- Декларація прав дитини (1959);
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966);
- Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966);
- Конвенція про права дитини (1989);
- Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей (1990).

Вітчизняне законодавство також налічує певну кількість нормативно-правових документів щодо питань соціального захисту дітей, сімей з дітьми. Узагальнену інформацію подано у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1.

**Нормативно-правове забезпечення захисту прав і свобод дітей в
Україні**

Дата прийняття документу	Вид документу	Назва документу
20.11.1989 р.	Конвенція	Про права дитини
24.01.1995 р.	Закон	Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей
28.06.1996 р.	Закон	Конституція України
19.10.1996 р.	Конвенція	про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей
17.06.1999 р.	Конвенція	про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці
10.01.2002 р.	Кодекс	Сімейний кодекс України
29.03.2002 р.	Концепція	Про безпечне материнство
13.01.2005 р.	Закон	Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування
14.06.2006	Постанова	Про порядок взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах
25.12.2006 р.	Наказ МОН	Про вжиття додаткових заходів щодо профілактики та запобігання жорстокому поводженню з дітьми»
25.10. 2007 р.	Конвенція	про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства
24.09.2008 р.	Постанова	Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини
05.03.2009 р.	Закон	Про Загальнодержавну програму "Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини"
27.04.2021	Закон	Про основні засади молодіжної політики

Ми вже зверталися до Закону України «Про охорону дитинства», у якому подано усі визначення, що стосуються дитини та сім'ї. Також цим документом гарантується рівність усіх дітей в їхніх правах незалежно від раси, кольору шкіри, релігії, мови, статі тощо. Важливою складовою, на наш погляд, у цьому законі є визначення відповідальності органів місцевого врядування щодо забезпечення дотримання усіх прав дитини. Тобто, сім'я з дитиною завжди під

пильним наглядом держави, особливо якщо це багатодітна або неповна сім'я. Необхідно зауважити, що в нашій державі регламентовано рівність прав і свобод дитини.

Законом України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» передбачено механізм реалізації соціальних прав громадян України. Це дає змогу стверджувати, що держава виконує свою соціальну функцію: забезпечує усім громадянам належний рівень матеріального та соціального захисту. Разом з тим, важливим є нормативно-правовий документ, яким регламентується різних видів допомога саме сім'ям з дітьми, зокрема і неповним сім'ям.

Тож, проаналізуємо деякі положення Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми». Так, статтею 3 передбачено такі види допомоги для неповних сімей: допомога у зв'язку із вагітністю та пологами; допомога при народженні дитини, одноразова натуральна допомога «пакунок малюка»; допомога на дітей одиноким матерям.

Таким чином, жінка, яка запланувала самотійно народити і виховувати дитину в обов'язковому порядку буде забезпечена зазначеними вище видами допомоги, буде відчувати соціальну і матеріальну захищеність.

У статті 18 визначаються юридичні підстави для призначення допомоги на дитину одинокій матері: «Допомога на дітей одиноким матерям призначається за наявності витягу з Державного реєстру актів цивільного стану громадян про державну реєстрацію народження дитини ... із зазначенням підстави внесення відомостей про батька дитини до актового запису про народження дитини відповідно до абзацу першого частини першої статті 135 Сімейного кодексу України, або документа про народження, виданого компетентним органом іноземної держави, в якому відсутні відомості про батька, за умови його легалізації в установленому законодавством порядку» (ст.18)[29].

Також з метою посилення соціального захисту, поліпшення умов життя та державної підтримки неповних сімей, створення більш сприятливих умов для виховання дітей у таких сім'ях у вітчизняному законодавстві прийнято:

- указ Президента України «Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту багатодітних і неповних сімей» (2000);
- указ Президента України «Про додаткові заходи щодо державної підтримки сім'ї, охорони материнства, батьківства та дитинства» (2019);
- постанова Кабінету Міністрів України «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» (2008);
- постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми» (2001);
- постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання виплати державної соціальної допомоги» (2020).

Унаочнимо розміри основних соціальних стандартів, передбачених для виплати на дітей відповідного віку, в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2.

Розмір соціальних виплат на дітей станом на 01.07.2022 р.

Вид соціальної виплати	Діти до 6 років (грн.)	Діти від 6 до 18 років (грн.)
Прожитковий мінімум	2201,00	2744,00
Аліменти	1100,50	1372,00
Допомога одиноким матерям	1100,50	1372,00

Теоретичний аналіз проблеми неповних сімей та вітчизняної нормативно-правової бази з питань соціального захисту дітей та сімей з дітьми дає змогу зробити такі висновки. Виховання дітей у неповній сім'ї зустрічається з низкою специфічних труднощів економічного, соціального та психолого-педагогічного характеру. Неповна сім'я – досить розповсюджене явище у світі, і в нашій

державі також. Кількість жінок, які обирають шлях самостійного виховання дитини та кількість розлучень в Україні невинно зростає, що можна пояснити складною соціально-економічною ситуацією в державі (і як наслідок – в сім'ї), вимушеною трудовою міграцією, асоціальною поведінкою одного з батьків, зростаючим рівнем самостійності жінки (можливість заробляти достатньо коштів для утримання дитини, наявність автомобіля, власного житла тощо). Виховання у неповній родині характеризується меншою ефективністю всіх його елементів. Основною рисою виховання у неповній сім'ї є зниження його розвивального потенціалу. В неповних родині складається особлива система стосунків, формуються не завжди адекватні зразки поведінки.

Україна у повному обсязі виконує свою соціальну функцію: захищає права дитини, забезпечує різні види допомоги сім'ям з дітьми. Це свідчить про уважне ставлення держави до інституту материнства і батьківства в Україні, а також про визнання особистості дитини найвищою цінністю, потужним потенціалом суспільного розвитку. Разом з тим, серйозною проблемою залишається розмір тих видів допомоги, зокрема матеріальної, які призначаються сім'ям з дітьми.

1.2. Особливості соціально-педагогічної соціалізації дітей з неповних родин

Проблема дослідження процесу соціалізації особистості залишається актуальною вже не одне століття, тому що соціалізація є тим фундаментом, від якого особистість «відштовхується» у своєму розвитку протягом життя.

Логіка дослідження передбачає уточнення поняття «соціалізація» та дотичного поняття, зокрема «соціально-педагогічна соціалізація дитини з неповної родини».

Проблема соціалізації особистості не є лише педагогічною. Про це свідчать дослідження процесу соціалізації з позицій різних наук, зокрема філософії, соціології, психології тощо. Варто згадати, що термін «соціалізація» виник саме у соціологічній науковій площині наприкінці XIX ст. Першим, хто спробував оформити визначення соціалізації, є американський соціолог Г. Гідінгс, якому в науковій праці «Теорія соціалізації» (1887 р.), вдалося визначити, що соціалізація – це розвиток соціальної природи або характеру індивіда, підготовка людського матеріалу до соціального життя [10].

Серед основоположників дослідження соціалізації варто назвати Е. Дюркгейма, Е. Еріксона, А. Маслоу, Дж. Міда, Т. Парсонса, К. Роджерс, З. Фрейда та інших.

Вагомий внесок у розвиток означеного питання зробили вітчизняні науковці, зокрема: Т. Алексеєнко, В. Андрущенко, І. Бех, М. Бооришевський, Н. Заверико, М. Євтух, А. Капська, М. Лукашевич, І. Мигович, Т. Семигіна, Г. Смирнов, Р. Вайнола, В. Радул, А. Мудрик, С. Савченко, І. Шимко та інші.

Дослідники Н. Бугайова, М. Головка, Х. Дубина, Т. Зубкова, С. Корольова, Т. Куликова, В. Третьяченко, В. Семиченко присвятили свої праці проблемам соціалізації особистості дитини в неповній сім'ї.

Сутність соціалізації, на переконання Т. Алексеєвої, дозволяє виокремити в ній різні аспекти, зокрема філософський, соціологічний, психологічний та педагогічний. Однак, найповнішу його характеристику забезпечує тільки міждисциплінарний підхід на основі дотримання методологічної цілісності, яка визначається методологічними принципами та інтегрованою природою її проходження і детермінації. Дослідниця зауважує, що соціальна педагогіка, як наука інтегрованих знань, у розумінні поняття «соціалізація» спирається на досягнення різних соціальних наук і теорій та тлумачить її як процес і результат засвоєння з наступним творчим відтворенням особистістю досвіду взаємодії з

іншими членами суспільства в різних соціальних середовищах, їх матеріальною і духовною культурою та вироблення ціннісних орієнтацій і стилю життя [42].

У широкому розумінні, соціалізація розглядається як система, яка має загальний національний, філософський, соціологічний, політичний, психологічний, педагогічний та інші напрямки, які у своїй сукупності формують людину як соціального індивідуума з його світоглядом, розумінням своєї місії в суспільному житті. За своїм змістом соціалізація визначається як процес перетворення людини у повноцінного члена суспільства, який відбувається під стихійним впливом навколишнього середовища і спеціально організованої, свідомо спрямованої виховної роботи [6].

Як зазначає А. Капська, соціалізація особистості – це взаємозумовлений двосторонній процес взаємодії людини із соціальним середовищем, який передбачає її включення до системи суспільних відносин через засвоєння соціального досвіду, і самостійного відтворення цих відносин, у ході яких формується унікальна, неповторна особистість [42].

М. Лукашевич розглядає соціалізацію як процес становлення особистості, під час якого складаються різноманітні зв'язки особистості із суспільством, засвоюються орієнтації, цінності, соціальні норми, відбувається розвиток особистісних властивостей, формуються активність та цілісність особистості, набувається соціальний досвід, що нагромаджений людством за весь період історичного розвитку [17].

Як визначає Н. Якса, соціалізація є глобальним процесом, який протікає протягом усього людського життя і може здійснюватися як: 1) спонтанна, 2) така, що спрямовується, і 3) контрольована соціалізація. Кожен з цих векторів відображає свій варіант формування соціального та особистісного досвіду індивіда.

Спонтанна (або стихійна) соціалізація відображає вплив умов, що виникають раптово, стихійно, виникнення різного роду непередбачуваних

проблем у результаті ситуативно прийнятих рішень. У процесі стихійної соціалізації засвоєння, відтворення і збагачення соціального досвіду дитиною відбувається в процесі звичайної або не організовуваної спеціально життєдіяльності, як правило, на неусвідомленому бо частково усвідомлюваному рівні. Така соціалізація багато в чому пов'язана з поняттям середовищем існування людини. При цьому індивід змушений існувати саме в цьому середовищі і ніде більше, що веде часто до вимушеного прийняття, адаптації до існуючих норм та правил [55].

Та, що спрямовується, (або керована) соціалізація вирізняється непрямим впливом на засвоєння, відтворення та збагачення соціального досвіду особистості знову ж таки через навколишнє середовище. Проте, при керованій соціалізації присутня свобода вибору та оцінки того, що відбувається, можливість зміни тих оточуючих реалій, у яких опинилася особистість.

Контрольована соціалізація відбувається у процесі засвоєння, відтворення і збагачення соціального досвіду індивіда у спеціально організованій діяльності – соціальному вихованні. Провідну роль при такому виді соціалізації відіграють ті агенти соціалізації, які беруть на себе функції управління, організації та контролю за ходом і результатом такого цілеспрямованого процесу.

Соціалізація як наукова категорія тлумачиться як:

- комплексний процес та результат засвоєння й активного відтворення людиною соціально-культурного досвіду (знань, цінностей, норм, моралі, традицій тощо) на основі її діяльності, спілкування і відносин, обов'язковий фактор розвитку особистості (вільна енциклопедія);
- історично зумовлений процес розвитку особистості, надання та засвоєння індивідом цінностей, норм, установок, зразків поведінки, що притаманні даному суспільству (Суятинова К.)

- всі процеси залучення до культури, комунікації та навчання, за допомогою яких індивід стає соціальною істотою і може функціонувати як активний суб'єкт (Алексєєнко Т.);
- входження людини в соціум, формування її стосунків з навколишнім соціальним середовищем (Якса Н.);
- розвиток людини як соціальної істоти, становлення її як особистості (Москаленко В.);
- специфічна форма набуття особистістю тих суспільних цінностей, що існують в усіх сферах суспільного життя (Лещук Г.).

Отже, соціалізація визначається як складний, діалектичний, цілісний процес розвитку і саморозвитку особистості, як єдність двох суперечливих процесів – адаптації та індивідуалізації, що сприяє інтеграції індивідуума в соціум.

Зважаючи на об'єкт нашого дослідження, варто з'ясувати соціально-педагогічні аспекти соціалізації дитини, зокрема такої, що виховується в неповній сім'ї.

До соціально-педагогічних механізмів соціалізації дитини А. Капська відносить: традиційний механізм соціалізації, пов'язаний із засвоєнням дитиною норм, еталонів поведінки, поглядів, стереотипів, характерних для її сім'ї і найближчого оточення, що засвоюються на неусвідомленому чи підсвідомому рівні за допомогою некритичного сприйняття панівних доміант [41].

І. Рогальська, вивчаючи питання соціально-педагогічної соціалізації зазначає, що провідним завданням соціалізації на етапі шкільного дитинства є забезпечення активного пристосування дитини до нових для неї соціальних умов життєдіяльності, набуття соціально-емоційної рівноваги та стійкості до впливу змінних умов соціального середовища; розширення і збагачення досвіду конструктивної взаємодії з людьми, які її оточують, на міжособистісному рівні

та побудову соціальних стосунків через розвиток способів комунікації, формування уявлень про способи і норми спілкування з довкіллям; розвиток активності, ініціативності, самостійності та відповідальності як базових якостей особистості; залучення дітей у широке суспільне довкілля для формування уявлень про життя людей у соціумі, формування гармонійних стосунків з однолітками через організацію взаємодії на рівні емоційного спілкування, вибудовування соціальної поведінки дитини в суспільному довкіллі [33].

Якщо говорити про соціально-педагогічну соціалізацію, то доречно звернути увагу на заклади освіти як середовище для соціалізації особистості дитини. Дитина у закладі освіти (дошкільному, а потім загальноосвітньому) здобуває знання, які їй стануть у нагоді у практичних діях. Разом з тим, дитина набуває певних соціальних знань, умінь і навичок, які після засвоєння стають соціальним досвідом, а значить здатні забезпечити дитині успішне засвоєння нею соціальних установок, норм, цінностей, ролей тощо.

Значущість соціально-педагогічної соціалізації сьогодні обумовлена, в першу чергу, обов'язковістю і тривалістю перебування дитини в закладі освіти. Окрім того, для дитини школа – це основна модель соціального світу, оскільки саме в шкільні роки засвоюються ті закони, за якими живуть дорослі, та способи існування в рамках цих законів (міжособистісні відносини, соціальні ролі тощо). При цьому слід відзначити, що шкільна соціалізація дитини здійснюється не стільки за рахунок бесід із педагогами, уроків, спілкування з однолітками, а саме завдяки особливій атмосфері організованого шкільного життя.

Підтримуємо науковий погляд А. Мудрика, який вважає сучасну школу універсальним механізмом соціалізації дитини. На думку автора, заклад освіти здатен чинити активний вплив не лише на дитину, але й на суспільне життя в цілому. Серед основних механізмів шкільної соціалізації А. Мудрик виділяє два основні напрями:

1) соціально-психологічний – неусвідомлене засвоєння дитиною прийнятих у соціумі норм соціальної поведінки, наслідування якому-небудь прикладу, неусвідомлене ототожнення себе з якою-небудь людиною (або групою);

2) соціально-педагогічний – засвоєння дитиною прийнятих в нашому суспільстві відповідних еталонів поведінки, норм, стереотипів і поглядів [24].

Метою соціально-педагогічної соціалізації правомірно визначити допомогу дитині адаптуватися у соціумі, засвоїти досвід старших, зрозуміти своє призначення, знайти шляхи найефективнішого самовизначення та самореалізації. Результатом такої соціалізації є активне відтворення особистістю набутого соціального досвіду у діяльності та спілкуванні [14].

Заклад освіти, на переконання О. Мрихіної, має бути відкритою виховною системою, яка активно взаємодіє у соціалізаційних процесах із середовищем. Сучасна освіта отримала суспільне замовлення на соціально активну особистість, таку, що здатна самостійно приймати відповідальні рішення у процесі соціалізації [23].

Аналіз наукових досліджень з проблеми функціонування неповних сімей як інституту виховання і соціалізації дітей (М. Боришевський, М. Головка, В. Кравець, Т. Куликова, О. Савченко, В. Семиченко, Н. Шевченко та ін.) дав змогу виявити певні особливості.

Так, нерідко відсутність одного батька у сім'ї може стати причиною неповноцінного виховання дитини. У материнських неповних сім'ях хлопчики не бачать моделі чоловічої поведінки в сім'ї, що сприяє формуванню в процесі їх соціалізації неадекватного уявлення про рольові функції чоловіка та батька. Так само поведінка самотньої матері в сім'ї багато в чому обумовлена відсутністю чоловіка (партнера). Це впливає і на соціалізацію дівчаток, які виховуються у материнських неповних сім'ях, спотворює їх уявлення про рольові функції жінки, дружини, матері.

Незалежно від причин утворення неповної сім'ї кожен член такої родини, особливо дитина (діти), заслуговує чуйного ставлення з боку громадськості. І заклад освіти не повинен бути осторонь цієї проблеми. Соціально-педагогічна діяльність з дітьми з неповних сімей має бути спланована в календарному плані роботи соціального педагога, психолога закладу освіти.

Для більш глибокого усвідомлення проблеми дослідження, варто з'ясувати чинники впливу родини на соціалізацію дитини. Отже, на процес соціалізації дитини в сім'ї впливає:

- склад сім'ї (матір, тато, брати, сестри, бабуся, дідусь, інші родичі);
- роль дитини в сім'ї (онук/онука, син/донька тощо);
- агенти соціалізації (авторитет для дитини із числа членів родини);
- стиль виховання (матріархат, патріархат, демократія тощо);
- особистісний та творчий потенціалі родини (моральні цінності батьків, їхні лідерські якості, рівень освіти, потреба в самоосвіті, здатність до творчої діяльності членів сім'ї).

Якщо дитина позбавлена хоча б одного чинника впливу родини на її соціалізацію, відбувається порушення процесу соціалізації особистості дитини. Саме тому важливим є вчасно звернути увагу на дитину, яка опинилася в неповній сім'ї. Тут важлива тісна взаємодія соціального педагога із класоводом або класним керівником, який володіє інформацією про склад сім'ї дитини, її умови утримання тощо.

А. Андрєєва, аналізуючи наукові здобутки вітчизняних дослідників проблеми соціалізації дітей з неповних сімей, вважає, що реалізація сімейних функцій в умовах виховання дітей у неповній сім'ї має такі особливості:

1) через те, що середній матеріальний дохід неповної сім'ї нижче, аніж у повній, спостерігається, як правило, утруднена економічна підтримка неповнолітніх членів сім'ї. Це може спровокувати порушення фізичного розвитку дітей через неповноцінний раціон харчування, неможливість

своєчасного ефективного лікування у разі хвороби дитини, економія на новому одязі, ортопедичному взутті тощо;

2) зниження або відсутність можливості реалізації репродуктивної функції: не задовольняється потреби батьків у дітях, дітей – у братах і сестрах;

3) змістовне дозвілля та відпочинок перестають бути виховною функцією родини, що може бути пояснено недостатністю матеріальних засобів і підвищеної зайнятості самотнього батька або матері;

4) перекладена відповідальність за виховання і соціалізацію дітей на одного з батьків часто стає причиною орієнтації, перш за все, на матеріальне забезпечення, а не на духовні цінності, тобто можуть відбутися порушення в закріпленні дитиною соціального досвіду – відповідних норм і правил;

5) нереалізованість у неповній родині емоційно-психологічної складової, відсутність моделі повноцінних подружніх і батьківських стосунків [2].

Теоретичний аналіз проблеми соціально-педагогічної соціалізації дітей з неповних сімей дав змогу з'ясувати основні причини низького рівня процесу соціалізації таких дітей. Серед негативних чинників науковці виділяють: низький рівень матеріального забезпечення неповної сім'ї; порушення основних функцій (економічної, виховної, соціалізуючої, культурно-дозвіллевої, духовної тощо); асоціальна поведінка дорослих членів сім'ї; недотримання батьками моральних норм і соціальних цінностей. Кожна дитина рівна у своїх правах на повноцінний всебічний розвиток і якщо таке право не забезпечується у повному обсязі родиною, в якій проживає і виховується дитина, то має долучитися заклад освіти – як провідний агент соціалізації особистості дітей. Завдання закладу освіти, а конкретно соціального педагога, практичного психолога – вчасно виявити дітей із неповних сімей та систематично проводити соціально-педагогічну роботу з такою категорією учнів.

Варто сказати, що неповна сім'я – це не завжди малозабезпечена родина, в якій порушені усі її функції. Існують приклади матеріально забезпечених

успішних жінок і чоловіків, які самостійно виховують дитину (дітей), забезпечуючи їй (їм) різнобічний розвиток – фізичний, інтелектуальний, духовний тощо. Але така сім'я скоріше виключення, ніж правило. Тому в закладі освіти треба приділяти особливу увагу дітям з неповних сімей задля того, щоб забезпечити їм ефективний процес соціалізації.

1.3. Методи соціалізації та особливості організації соціально-педагогічної діяльності в умовах позашкільля

Учені до сьогодні не мають одностайної думки щодо розуміння поняття соціалізації. Це пояснюється тим, що проблема соціалізації занадто широка, щоб «вміститися» у межі однієї науки, відповідно й проблемних питань, що потребують наукового обґрунтування також багато. Для нашого дослідження актуальною є теорія соціалізації особистості через призму соціальної педагогіки. Тож, будемо дотримуватися позиції, що соціалізація – це процес входження особистості в соціум, засвоєння нею соціально прийнятих норм, цінностей, набуття досвіду.

Перш за все, з'ясуємо, які функції соціалізації визначають науковці. Так, Н. Муляр, розуміючи соціалізацію виключно як двосторонній процес, до функцій соціалізації відносить:

- засвоєння особистістю соціальних норм, знань, цінностей, соціально значущої інформації, яка потрібна людині для успішного залучення до системи суспільних відносин;
- накопичення особистістю соціального досвіду через опанування різноманітних форм діяльності;
- усвідомлення себе як суб'єкта соціальної дійсності за допомогою вже засвоєного соціального досвіду;
- самоідентифікація, самовизначення особистості у вигляді пошуку власного Я, що дозволяє усвідомити різноманітні соціальні ролі [25].

В. Москаленко у монографії «Соціалізація особистості» найважливішими функціями процесу соціалізації визначає:

- функція конструювання особистості (особистість створюється в результаті взаємодії індивіда з іншими людьми);
- функція соціальної адаптації як засвоєння індивідом соціальних норм, суспільних цінностей конкретно-історичного суспільства з метою організації і здійснення сумісної з членами цього суспільства життєдіяльності
- функція інкультурації, яка полягає у засвоєнні традицій певної культури суспільства з метою передачі їх наступному поколінню
- функція формування ідентичності особистості [22, с.22]

Л. Вікторова послуговується іншою класифікацією функцій соціалізації. У навчальному посібнику «Основи соціалізації особистості» знаходимо такий перелік функцій:

- нормативно-регулятивна;
- особистісно-перетворювальна;
- ціннісно-орієнтаційна;
- інформаційно-комунікативна;
- творча [7, с.34]

До зазначеного вище переліку функцій соціалізації можна додати ще декілька, які, на думку Р. Чубук, також стосуються процесу соціалізації, зокрема це: прокреативна (здатність особистості до продовження роду; передача досвіду наступним поколінням, підтримка розвитку соціалізації та становлення особистості всередині неї); компенсаторна (ця функція спрямована на формування здатності до протистояння громадській думці, пристосовуючи людину з особливими потребами до життя з нею в суспільстві) [46].

Таким чином, можна стверджувати, що проблема соціалізації всеосяжна. Коли процес соціалізації утруднений через неможливість виконання однієї або декількох функцій, то виникає потреба у ресоціалізації – повторному засвоєнні (або заміни старих) норм, правил, цінностей тощо.

Соціалізація особистості, як вдалося вже з'ясувати, це постійний процес, ефективно протікання якого залежить від різних факторів. Основні фактори впливу на процес соціалізації представлено на рис. 1.1.

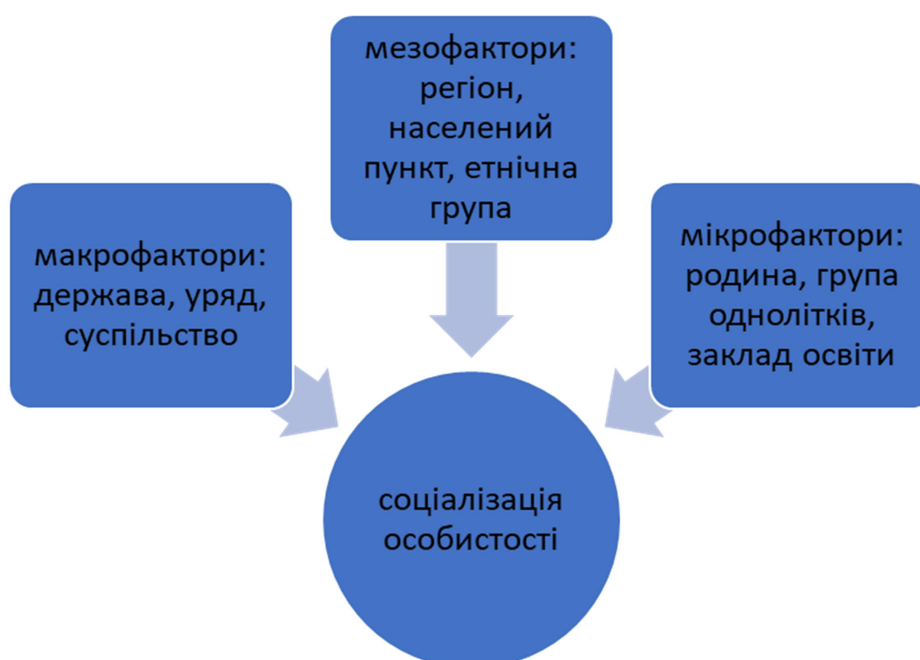


Рис. 1.1. Фактори впливу на процес соціалізації особистості

Макрофактори і мезофактори змінити або відкоригувати набагато складніше, аніж мікрофактори. Заклад освіти, як один з чинників соціалізації, відіграє важливу роль у цьому складному процесі формування особистості дитини. Опишемо можливості закладу освіти у забезпеченні ефективного процесу соціалізації особистості учнів.

Заклад освіти – установа, де дитина проводить більшу частину дня, навчається, займається спортом, розвиває свої творчі здібності, знаходить друзів

тощо. Школа для дитини є тим важливим осередком, від якого залежить формування її світогляду, засвоєння соціальних норм, правил, моральних цінностей. Для того, щоб процес соціалізації дитини у закладі освіти відбувався у правильному напрямку, треба, щоб люди, які оточують дитину, відповідали тим необхідним професійним якостям. Власний педагогічний досвід дає змогу визначити перелік таких якостей: вихованість, толерантність, емпатія, чуйність та уважність до оточуючих, ввічливість, комунікабельність. Список може бути набагато довшим, також до особистісних якостей важливо мати високий рівень розвитку професійних: педагогічний такт, соціальна компетентність, психологічна компетентність тощо. І педагогічний, і технічний персонал закладу освіти мають бути прикладом поведінки для дітей, адже часто дитина протягом усього навчання (а це 11 років її життя) не змінює школу, і як модель поведінки сприймає саме людей, які її там оточують. Саме тому надзвичайно важливим є створення максимально сприятливих умов для соціалізації особистості дитини в умовах позашкілля.

Школярі соціалізуються через набуття соціального досвіду, а саме:

- через залучення до різноманітної діяльності;
- у процесі виконання певних соціальних ролей;
- у процесі комунікації з різновіковими групами людей.

Процес соціалізації, як і будь-який інший процес, реалізується через систему методів, способів, засобів організації тієї діяльності, яка має виховний соціалізуючий вплив на дитину.

Коротко охарактеризуємо поняття «метод». Метод – це сукупність відповідних кроків, виконання яких сприятиме досягненню кінцевої мети діяльності або процесу. У соціальній педагогіці поняття «метод» тлумачиться як сукупність прийомів, операцій, за допомогою яких досягається поставлена мета, розв'язується конкретне завдання [33, с.27]. Також метод розглядають як

найкоротший шлях досягнення оптимальних результатів, що відповідають заявленій кінцевій меті [33, с.69].

У соціально-педагогічній діяльності методи виконують подвійну роль. Вони одночасно виступають як шлях застосування знань так і, як конкретна практична дія, яка буде сприяти підвищенню якісних форматів особистості.

У науковій літературі є чимало класифікацій методів, зокрема й соціально-педагогічної діяльності. Задля розуміння того, які саме методи можуть бути використані у процесі забезпечення ефективного процесу соціалізації дітей в умовах закладу освіти, унаочнимо класифікацію методів соціально-педагогічної діяльності за О. Безпалько на рис.1.2. нижче.

Для забезпечення процесу соціалізації в умовах позашкілля, найбільш ефективними, на наш погляд, є використання педагогічних методів, тому що саме ця група методів передбачає здійснення впливу на свідомість особистості дитини. Спробуємо проаналізувати особливості соціально-педагогічної діяльності у закладі освіти в умовах позашкілля.

Зміст, форми, засоби та методи соціально-педагогічної діяльності досліджують вітчизняні науковці О. Безпалько, Л. Вікторова, І. Зверева, О. Караман, В. Поліщук, С. Савченко, З. Шевців, Р. Чубук та інші.

Соціально-педагогічна діяльність, за визначенням З. Шевців, це такий різновид професійної діяльності педагогічного працівника, зокрема соціального педагога, яка спрямована на створення сприятливих умов для соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її соціокультурних потреб або, у разі потреби, відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності людини [47].

Науковець О. Безпалько подає таке визначення: «соціально-педагогічна діяльність – це спеціально організована та регламентована діяльність фахівців, яка спрямована на досягнення суспільно важливого результату. Тому її зміст і структура як виду професійної діяльності, з одного боку, повинна відповідати

філософським та психологічним трактуванням діяльності, а з другого, виражати соціальний аспект цієї діяльності, що визначається соціальним замовленням, соціальними проблемами, соціокультурними особливостями середовища, та знаходить своє відображення у соціальній політиці держави» [3, с.47].

педагогічні	соціологічні	психологічні
<ul style="list-style-type: none"> • методи формування свідомості (переконання, навіювання, приклад) • методи організації діяльності (тренування, прогнозування, формування громадської думки) • методи стимулювання діяльності (гра, змагання, заохочення, схвалення) • методи самовиховання (самоаналіз, самонавіювання, самонаказ) 	<ul style="list-style-type: none"> • спостереження <ul style="list-style-type: none"> • методи опитування (інтерв'ювання, анкетування, фокус-група) • методи аналізу документів (традиційний аналіз, контент-аналіз) • біографічний метод • метод експертної оцінки 	<ul style="list-style-type: none"> • методи психодіагностики (тести інтелекту, малюнкові тести, опитувальники, соціометрія) • психотерапевтичні методи (психодрама, соціодрама, ігрова терапія, сімейна психотерапія) • психокорекційні методи (арттерапія, казкотерапія, соціально-психологічний тренінг) • психологічне консультування

Рис. 1.2. Методи соціально-педагогічної діяльності [68].

О. Караман, досліджуючи соціально-педагогічну роботу як категорію соціальної педагогіки зазначає, що соціально-педагогічна діяльність є таким видом професійної діяльності, що полягає в забезпеченні цілеспрямованої соціалізації, створенні сприятливих умов для всебічного розвитку, саморозвитку та самореалізації особистості. Соціально-педагогічна діяльність, на думку О. Караман, є соціальною за спрямуванням та педагогічною за змістом [12].

До функцій соціально-педагогічної діяльності науковці відносять: профілактичну, захисно-охоронну, організаційну (О. Караман [12]); комунікативну, організаторську, прогностичну, охоронно-захисну, діагностичну, попереджувально-профілактичну, корекційно-реабілітаційну, соціально-терапевтичну (З. Шевців [47]); оздоровчо-виховну, діагностично-прогностичну, регулятивно-комунікативну (А. Мудрик [24]).

Отже, соціально-педагогічну діяльність розуміємо як професійну діяльність фахівців, спрямовану на всебічний розвиток особистості – фізичний, інтелектуальний, духовний, творчий. Соціалізація є процесом, який спрямований на формування соціально прийнятих норм, правил та цінностей, а отже, соціально-педагогічна діяльність є провідною в означеному процесі. Організація такої діяльності у закладі освіти є пріоритетним завданням з огляду на гостру необхідність у соціально активній особистості з громадянською позицією, здатній до саморозвитку, самовиховання та самореалізації протягом усього життя.

Сучасний заклад освіти, як і уся освітня система в Україні, переживає важкі часи, пов'язані із пандемією COVID-19, збройним конфліктом на окремих територіях нашої держави. Звісно, що соціально-політичні проблеми та глибока економічна криза негативно відбиваються на всьому соціумі, а найбільше – на окремих категоріях громадян. Діти – найважливіший скарб держави, її цінність, майбутнє, надія на подальший розвиток українського народу. У такі складні часи дітям має бути приділена максимальна увага на усіх рівнях: в сім'ї, у школі, на вулиці в громаді. Особлива роль школи відводиться для дітей, які з певних причин позбавлені відповідного рівня виховання в родині. Це можуть бути діти з неповних сімей, з малозабезпечених чи багатодітних, діти, які втратили батьків тощо. Соціально-педагогічний потенціал закладу освіти здатен компенсувати недостатній рівень соціалізації дитини через методично організовану позашкільну роботу.

Варто зазначити, що серед науковців, які займаються розробкою проблеми соціалізації особистості у соціально-педагогічній діяльності, немає єдиного погляду на класифікацію напрямів такої роботи. Так, О. Безпалько виокремлює

соціальну профілактику, соціальну реабілітацію, соціально-культурну анімацію, соціальне обслуговування [3].

З. Шевців, розглядаючи соціально-педагогічну діяльність з теоретичних позицій, виділяє такі напрями: підвищення рівня соціокультурної адаптації індивіда чи групи та профілактика явищ дезадаптації, соціально-педагогічна реабілітація і корекція, робота з людьми з девіантною поведінкою, посередництво між людиною і середовищем, забезпечення розвитку і саморозвитку особистості [47, с.24] .

Якщо говорити про безпосередньо соціально-педагогічну діяльність соціального педагога, то тут варто виокремити такі напрями роботи: корекційно-розвивальна робота, психолого-педагогічна діагностика, соціально-педагогічна профілактика, соціально-педагогічна робота з девіантними та обдарованими дітьми, соціально-педагогічна діяльність з сім'єю, соціально-педагогічна реабілітація, соціально-педагогічна анімація [68].

На основі теоретичного аналізу спробуємо визначити основні напрями соціально-педагогічної діяльності соціального педагога закладу освіти та визначимо соціалізуючий потенціал кожного з них.

Отже, основними напрямками соціально-педагогічної діяльності соціального педагога закладу освіти вважаємо такі:

- діагностично-прогностичний;
- консультативний;
- профілактично-просвітницький;
- корекційний;
- організаційно-дозвілєвий.

Саме ці напрями роботи, на нашу думку, можуть мати найбільший виховний та соціалізуючий вплив на особистість школяра. Вибір і впровадження того чи іншого напрямку соціально-педагогічної діяльності залежить від декількох факторів, зокрема: віку об'єкту впливу, форми роботи (групова,

індивідуальна, сімейна), ступеня складності проблеми, професійної компетентності соціального педагога.

Діагностично-прогностичний напрям соціально-педагогічної діяльності в школі передбачає проведення опитувань, анкетувань, моніторингу учнів усіх класів, отже, цей напрям доречно застосовувати для усіх вікових груп учнів. Діагностика здійснюється і класними керівниками, і соціальним педагогом закладу з метою вчасного виявлення відхилень у поведінці, її психологічно-емоційному стані. Аналіз діагностичних методик дасть змогу побачити «повну картину» колективу, а також виявити тих учнів, кому варто приділити більше уваги, за потреби провести додаткову діагностику. Прогнозування також належить до компетенції вчителів та соціального педагога, адже важливим є передбачення можливих негативних явищ чи процесів, і впровадження на ранніх стадіях відповідних заходів. Цей напрям роботи дає змогу констатувати та оцінити рівень соціалізації школярів на індивідуальному та колективному рівнях, вчасно виявити відхилення. Таким чином, діагностично-прогностичний напрям соціально-педагогічної діяльності є основоположним при виявленні дітей, що потребують додаткової уваги і допомоги.

Консультативний напрям соціально-педагогічної діяльності є надзвичайно важливим не лише в закладі освіти, а й в усіх соціальних установах держави. Професійна консультація на сьогодні є тією формою надання соціально-педагогічної допомоги, яка здатна виконувати безліч функцій, зокрема: інформаційно-роз'яснювальну (доведення до відома педагогів, дітей та членів їх сімей актуальної інформації); правозахисну (слідкування за дотриманням прав і свобод дітей з боку усіх учасників освітнього процесу); виховну (проведення виховних бесід); соціальну (посередництво між дитиною як об'єктом професійної діяльності та навколишнім середовищем); психологічну (рефлексивне слухання того, хто звернувся за консультацією). Цей перелік не є вичерпним. Під час консультацій з дитиною із незадовільним або недостатнім

рівнем соціалізації можна з'ясувати ту інформацію, яка стане корисною для соціального педагога при плануванні подальшої роботи з такою дитиною.

Профілактично-просвітницький напрям соціально-педагогічної діяльності покликаний зменшити прояви негативних явищ, адикцій серед дітей через систему профілактичних заходів. Профілактика, як відомо, найкращий спосіб вберегти дітей від шкідливих звичок, небезпечних вчинків, правопорушень тощо. В обізнаності дитини є вибір – вчинити правильно, чи неправильно, а у дитини, яка не володіє необхідними знаннями – такого вибору немає. Просвітницькі заходи, якщо вони організовані відповідно до вікових особливостей учнів, на актуальну тему, із використанням сучасних технологій та із залученням відповідних фахівців (медичні працівники, правозахисники, психологи, представники ювенальної поліції тощо) забезпечують формування необхідних знань в учнів, тобто формуються соціальні норми, правила тощо.

Корекційний напрям соціально-педагогічної діяльності передбачає проведення заходів, спрямованих на часткове відновлення втрачених навичок, виправлення хибних уявлень про соціальні норми і правила тощо. Така робота набуває значення лише після діагностичної, тому що корекційні заходи доречно проводити з тими школярами, у яких виявлено певні відхилення у поведінці та світосприйнятті. При організації такого напрямку роботи треба бути гарним фахівцем, добре розуміти проблему, володіти знаннями з вікової психології, щоб правильно підійти до розв'язання певної ситуації. Формами корекційної роботи можуть бути тренінги, навчальні екскурсії, індивідуальні бесіди, робота із сім'єю тощо.

Організаційно-дозвіллевий напрям соціально-педагогічної роботи, на нашу думку, має забезпечувати змістовне цікаве дозвілля школярів, адже не лише навчання є основною метою школи. Важливою частиною дитячого життя є розваги, творчість. У закладі освіти є усі можливості для організації змістовного дозвілля дітей. Процес соціалізації може бути забезпечений через залучення

дітей до гурткової роботи (творчі, технічні, художні, спортивні тощо гуртки) та до організації та проведення розважальних заходів (день шкільного самоврядування, конкурсів «Міс Осінь», «Пісня року», спартакіади тощо). Таким чином, діти залучаються до організованої діяльності, яка, водночас, є корисною (виховний вплив) та цікавою (розвиток та можливість демонстрації власних талентів).

Висновки до першого розділу

Теоретичний аналіз наукових джерел та нормативно-правових актів дав змогу визначити, що сім'я являється соціальною цінністю для держави. Саме тому в Конституції України задекларовано охорону на державному рівні сім'ї, дитинства, материнства і батьківства.

Встановлено, що сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Разом з тим, визначено поняття неповної сім'ї: це спільне проживання одного з батьків з дитиною або дітьми.

Уточнено, що поняття «соціалізація» розуміється вченими як процес набуття соціально значущого досвіду, засвоєння прийнятних у суспільстві норм, правил та цінностей.

З'ясовані основні причини низького рівня процесу соціалізації дітей з неповних сімей. Серед негативних чинників варто назвати: низький рівень матеріального забезпечення неповної сім'ї; порушення основних функцій (економічної, виховної, духовної тощо); асоціальна поведінка дорослих членів сім'ї; недотримання батьками моральних норм і соціальних цінностей.

Кожна дитина рівна у своїх правах на повноцінний всебічний розвиток і якщо таке право не забезпечується у повному обсязі родиною, в якій проживає і виховується дитина, то має долучитися заклад освіти – як провідний агент соціалізації особистості дітей. Завдання закладу освіти, зокрема соціально-

психологічної служби полягає у вчасному виявленні учнів із неповних сімей та систематичній соціально-педагогічній роботі з такою категорією школярів. У закладі освіти є усі можливості для організації процесу успішної соціалізації здобувачів освіти. Процес соціалізації може бути забезпечений через залучення дітей до гурткової роботи, організації та проведення розважальних, спортивних, календарних, національно-патріотичних заходів.

У наступному розділі кваліфікаційної роботи розглянуто особливості соціально-психологічного портрету учня з неповної родини, визначено та обґрунтовано комплекс соціально-педагогічних умов успішної соціалізації школярів, розроблено експериментальну програму залучення учнів з неповних сімей до соціально-педагогічної діяльності.

РОЗДІЛ 2.

СПЕЦИФІКА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ З НЕПОВНИХ СІМЕЙ В УМОВАХ ПОЗАШКІЛЛЯ

2.1. Соціально-психологічний портрет дитини з неповної сім'ї

У попередньому розділі кваліфікаційної роботи ми вже розкривали питання особливостей соціалізації дітей з неповних сімей, з'ясовували причини виникнення неповних родин, зверталися до статистичних даних для того, щоб усвідомлювати масштаби проблеми, що досліджується. Перед тим, як визначити соціально-педагогічні умови успішної соціалізації дітей з неповних сімей в умовах позашкільця логічним кроком стане визначення соціально-психологічного портрету такої дитини.

Поняття «соціально-психологічний портрет» досліджується багатьма вченими, зокрема такими як: М. Ажажа, О. Анісімов, О. Білоус, І. Ващенко, К. Грищенко Л. Карамушка, Р. Немов, Б. Паригін, В. Рибалка а інші.

Наприклад, Б. Паригін, досліджуючи цю наукову категорію вважає, що соціально-психологічний портрет являється одним з найважливіших чинників успішної діяльності особистості в абсолютно усіх сферах життєдіяльності [70].

Соціально-психологічний портрет особистості, зокрема й учня закладу освіти, формується на основі багатьох показників. У психолого-педагогічній літературі є досить багато діагностичних методик, завдяки яким можна визначити соціально-психологічний портрет особистості. Тож, на нашу думку, буде логічним визначити дослідним шляхом соціально-психологічний портрет учня з неповної сім'ї.

Базою для проведення дослідження було обрано заклад загальної середньої освіти, зокрема Криворізька гімназія № 130.

КГ № 130 є опорним закладом на мікрорайоні Східний-2, що є спальним районом, тож, наповненість класів велика, школа вміщує на сьогодні 55 класних

колективів дітей. На обліку у соціального педагога перебувають діти пільгових категорій: діти-сироти та позбавлені батьківського піклування, діти з інвалідністю, діти учасників бойових дій та діти загиблих військовослужбовців, діти з малозабезпечених сімей та неповних родин. Всього в закладі на обліку перебуває 265 дітей з неповних сімей. Це найбільша в закладі категорія дітей за чисельністю.

Протягом 2021 – 2022 навчального року в закладі було організовано та проведено дослідну роботу, що відбувалася поетапно.

На констатувальному етапі дослідної роботи було уточнено кількість дітей з неповних родин, дібрано діагностичний матеріал, проведено анкетування школярів та опитування вчителів закладу. Результати констатувального етапу дадуть змогу виявити основні проблеми дітей з неповних сімей та розробити систему заходів для підвищення рівня соціалізації таких дітей в умовах закладу освіти.

На формувальному етапі дослідної роботи було передбачено впровадження програми з підвищення рівня соціалізації дітей з неповних сімей в умовах закладу освіти. Також на цьому етапі планується проведення індивідуальної роботи з батьками таких дітей.

На третьому контрольному етапі дослідної роботи заплановано проведення повторних діагностик щодо уточнення рівня соціалізації дітей з неповних сімей. Таким чином, ми зможемо підтвердити або спростувати ефективність програми заходів щодо підвищення рівня соціалізації дітей з неповних сімей в умовах закладу освіти.

На констатувальному та контрольному етапах дослідної роботи було використано наступні методики.

Діагностика «Моніторинг соціалізації особистості учня» в інтерпретації Т. Дараган

Метою цієї діагностики є виявлення рівня соціальної адаптованості, активності, автономності та моральної вихованості учнів.

Усім учням з неповних сімей було запропоновано пройти тест, який включає 20 тверджень. Треба уважно прочитати твердження та вирішити, наскільки воно тебе характеризує. У бланку слід зазначити відповідь, базуючись на таких оцінках: 4 – завжди, 3 – майже завжди, 2 – іноді, 1 – дуже рідко, 0 – ніколи.

1. Прагну слухатися у всьому своїх вчителів та батьків.
2. Вважаю, що завжди треба чимось відрізнятись від інших.
3. За щоб я не взявся - досягаю успіху.
4. Я вмію прощати.
5. Я прагну чинити так само, як і всі мої товариші.
6. Мені хочеться бути попереду інших в будь-якій справі.
7. Я стаю впевнений, коли упевнений, що я правий.
8. Вважаю, що робити людям добро - це головне у житті.
9. Прагну чинити так, щоб мене хвалили оточуючі.
10. Спілкуюся з товаришами, відстоюю свою думку.
11. Якщо я щось задумаю, то обов'язково зроблю.
12. Мені подобається допомагати іншим.
13. Мені хочеться, щоб зі мною всі дружили.
14. Якщо мені не подобаються люди, то я не буду з ними спілкуватися.
15. Прагну завжди перемагати і вигравати.
16. Переживаю неприємності інших, як свої.
17. Прагну не сваритися з товаришами.
18. Прагну довести свою правоту, навіть якщо з моєю думкою не згодні оточуючі.
19. Якщо я беруся за справу, то обов'язково доведу її до кінця.
20. Прагну захищати тих, кого ображають.

Методика «Психологічна група ризику» за авторства Л. Лепіхової та В. Татенка

Методика представляє собою аркуш з переліком суджень, що спроможні висвітлити різні психологічні аспекти особистості школяра. Дослідження проводиться з метою вивчення психологічних особливостей, емоційно-вольових проявів, з'ясування ціннісних орієнтацій учнів та ставлення до суттєво важливих життєвих проблем.

Наведемо для прикладу частину методики.

Бланк опитування школяра

№ з/п	Лівий стовпчик								Правий стовпчик
1.	Виконання домашніх завдань мене не стомлює	3	2	1	0	1	2	3	Стомлююсь від виконання домашніх завдань
2.	Після уроків відчуваю себе здатним активно працювати	3	2	1	0	1	2	3	Після останнього уроку не маю сил щось робити, вимушений відпочити
3.	Домашні завдання можу виконувати одразу, без перерви для відпочинку	3	2	1	0	1	2	3	При виконанні домашніх завдань змушений робити перерви для відпочинку
4.	Труднощі та перешкоди, що трапляються, тільки додають сили та енергії	3	2	1	0	1	2	3	Відчуваю, що для подолання перешкод не маю сил
5.	Після напружених занять сили повертаються швидко, легко відновлюються	3	2	1	0	1	2	3	Після напружених занять мої сили відновлюються протягом тривалого часу
6.	Вмію добре розподіляти свою силу та енергію під час роботи	3	2	1	0	1	2	3	Не вмію розподіляти свою силу та енергію під час роботи

Індивідуальні консультації з батьками, що виховують дітей в неповних сім'ях (онлайн-анкетування, індивідуальні бесіди).

Анкета для батьків «Чи достатньо ви цікавитесь своїми дітьми?»

Дана анкета має розкрити взаємовідносини між батьками та дітьми в родині.

1. Чим цікавиться ваша дитина?
2. В якому віці вона навчилася читати і писати?
3. Якому заняттю надає перевагу?
4. Як часто дитина ставить вам запитання?
5. На які теми любить фантазувати ваша дитина?
6. Чи можете ви навести приклад вирішення вашою дитиною якихось проблем?
7. Чи звертається до вас ваша дитина за допомогою при виконанні завдань та вирішенні проблем?
8. Чи вважаєте Ви, що у вашої дитини є особливі здібності до певного виду діяльності? У чому вони проявляються?
9. Коли саме було виявлено ці здібності

Анкета для батьків «Чи знаєте Ви своїх дітей?»

Анкета спрямована на виявлення рівня знань батьків про власних дітей.

1. Чим особливо цікавиться ваша дитина?
2. Який улюблений предмет вашої дитини?
3. Хто є улюбленим вчителем вашої дитини?
4. Яку останню книгу прочитала ваша дитина?
5. В які ігри любить грати ваша дитина?
6. Де виконує домашні завдання ваша дитина?
7. З ким із учнів з класу дружить ваша дитина?
8. Що знаєте ви про сім'ю її друзів?
9. Де, коли і як проводить свій час разом із друзями ваша дитина після занять у школі?
10. Які клуби, гуртки, секції відвідує ваша дитина?

11. Які телепередачі любить ваша дитина?
12. Як ви можете допомогти своїй дитині у навчанні?

Опитування класних керівників на предмет виявлення соціально-психологічних особливостей у дітей з неповних сімей

Проведення анкетування щодо отримання психолого-педагогічної характеристики дитини з неповної сім'ї.

Таким чином, ми підібрали діагностичний матеріал для подальшої дослідної роботи з дітьми з неповних сімей в умовах закладу освіти.

Як вже зазначалося, дослідна робота була проведена протягом 2021 -2022 навчального року. Учням було запропоновано пройти декілька анкетувань і тестувань. Результати було оброблено, систематизовано та представлено в узагальненій таблиці за такими критеріями:

- мотивація до навчання;
- адаптованість до соціуму;
- здатність до комунікації;
- лідерський потенціал;
- довірливі стосунки з батьками.

Одночасно проводилася робота з батьками дітей, зокрема через онлайн-анкетування та індивідуальні бесіди. Результати діагностики також були систематизовані за такими критеріями:

- обізнаність щодо хобі своєї дитини;
- з ким товаришує моя дитина;
- мої довірливі стосунки з дитиною.

Важливо також було почути думку педагогів. Для класних керівників ми приготували анкети для надання психолого-педагогічної характеристики дитини з неповної сім'ї. Результати опитування були опрацьовані за такими критеріями:

- відповідальність учня;
- дружелюбність;

- відкритість у спілкуванні;
- емоційний стан дитини.

Представимо результати констатувального етапу дослідження, які ми отримали після проведення за описаних вище методик. Результати констатувального етапу дослідної роботи з учнями з неповних сімей представлені в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Результати констатувального етапу дослідної роботи з учнями з неповних сімей

<i>Критерій</i>	<i>Кількість дітей у %</i>
Мотивація до навчання	34
Адаптованість до соціуму	57
Здатність до комунікації	44
Лідерський потенціал	19
Довірливі стосунки з батьками	17

Отже, ми з'ясували, що 90 учнів з 265 тих, хто брав участь в роботі, виявили стійку мотивацію до навчання. Показник адаптованості до соціуму дещо вищий – 151 дитина вважає себе адаптованою до соціуму, тобто соціалізованою. Здатність до комунікації виявили 167 учнів, це менше половини опитаних школярів. Зрозуміло, що на здатність до комунікації впливає дистанційна освіта, тотальний карантин та проблема сучасних дітей – спілкування в соціальних мережах. Деяким учням, що брали участь в анкетуваннях, набагато простіше висловити емоцію смайликом, картинкою, аніж словами. Відповідно, наживо сформулювати власне мовлення важче. Лідерський потенціал виявлено у 50 учнів (лише 19 % опитаних), що дає підстави припустити про замкнутість респондентів; також це може бути свідченням низької мотивації та підтримки з боку сім'ї. З'ясовано, що лише 45 учнів (а це

17%) мають довірливі стосунки з батьками. Цей показник свідчить про комплексну проблему дітей з неповних сімей та про необхідність проведення соціально-педагогічної роботи з такою категорією школярів.

Результати опитування батьків представлені в таблиці.2.2.

Таблиця 2.2.

Результати констатувального етапу дослідної роботи з батьками, що виховують дітей самостійно

<i>Критерій</i>	<i>Кількість батьків у %</i>
Обізнаність щодо хобі своєї дитини	48
З ким товаришує моя дитина	78
Мої довірливі стосунки з дитиною	39

Отже, з 248 батьків і матерів, які згодилися взяти участь в опитуванні, ми з'ясували, що 119 осіб знають про захоплення своєї дитини, цікавляться її позашкільним життям. Однозначно цікавляться оточенням своєї дитини 193 батьків, це пояснюється, перш за все, турботою про безпеку дитини. Батьки знають поіменно друзів і подруг своїй дітей, знають де вони проводять час з друзями тощо. Найнижчий показник виявився за критерієм довірливих стосунків батьків і дітей – лише 97 батьків (39%) визнають, що їхні стосунки з дитиною довірливі.

Також була проведена робота з класними керівниками учнів, які виховуються в неповних сім'ях. Результати констатувального етапу дослідної роботи з класними керівниками щодо учнів з неповних сімей представлені в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Результати констатувального етапу дослідної роботи з класними керівниками щодо учнів з неповних сімей

<i>Критерій</i>	<i>Кількість дітей у %</i>
-----------------	----------------------------

Відповідальність учня	21
Дружелюбність	43
Відкритість у спілкуванні	41
Емоційний стан дитини	42

З'ясовано, що лише 56 учнів, а це 21%, за спостереженнями вчителів проявляють відповідальність по відношенню до педагогів та однокласників в цілому. При цьому кількість дружелюбно налаштованих дітей 114 школярів. Це може свідчити про те, що дитина потребує уваги друзів, можливо вдома цього відношення дитина просто не відчуває. На підтвердження цього може слугувати результат за критерієм відкритості – 109 школярів, за спостереженнями вчителів, проявляють цю якість в учнівському колективі, при спілкуванні тощо. Емоційний стан 111 школярів - класні керівники оцінюють як стабільний. Щодо інших дітей (а це 154 особи) характеристика емоційного стану різниться – нерідко серед таких дітей є прояви агресії, депресії, булінгу тощо.

Тож, проблема соціально-педагогічної соціалізації дітей з неповних сімей є очевидною та такою, що потребує впровадження додаткових заходів. Зважаючи на отримані результати констатувального етапу дослідної роботи та на основі власного педагогічного досвіду, нами у наступному підрозділі сформульовано основні соціально-педагогічні умови успішної соціалізації школярів, які виховуються в неповних сім'ях.

2.2. Визначення та обґрунтування соціально-педагогічних умов успішної соціалізації дітей з неповних сімей

Заклад загальної середньої освіти має усі інструменти для того, щоб процес соціалізації школярів проходив успішно. На державному рівні останні роки відбувається реформація системи освіти, зокрема багато що змінено саме задля того, щоб дитина у школі максимально соціалізовувалася, вчилася бути самостійною, відповідальною за власні вчинки. Наприклад, в закладах освіти з

2018 року введені в дію психологічні (соціально-психологічні) служби, працівники якої – це фахівці, професійна діяльність яких спрямована на особистість школяра, її формування, розвиток соціально значущих якостей, набуття життєво необхідних компетентностей тощо.

Практичні психологи і соціальні педагоги як безпосередні працівники психологічних служб забезпечують відповідний супровід та підтримку усіх учасників освітнього процесу – учнів, їхніх батьків та педагогічного колективу.

Визначивши на констатувальному етапі основні проблемні аспекти школярів з неповних сімей ми прийшли до висновку, що для подолання таких проблем та для забезпечення успішної соціалізації школярів такої категорії у закладі освіти мають бути витримані певні соціально-педагогічні умови на засадах відповідних підходів, а саме:

- 1) системний підхід у соціально-педагогічній діяльності закладу освіти;
- 2) індивідуальний підхід до особистості дитини з неповної сім'ї;
- 3) комплексний підхід до проблем школярів з неповних сімей;
- 4) професійно-педагогічний підхід до феномену сучасної неповної сім'ї.

Обґрунтуємо кожен із запропонованих умов.

Системний підхід у соціально-педагогічній діяльності закладу освіти.

Ми переконані, що будь-яка діяльність може бути ефективною лише за умови її системного виконання. Соціально-педагогічна діяльність є однією з провідних в школі, поруч з навчальною, виховною, організаційною, адміністративною тощо. Такий вид діяльності забезпечують усі педагогічні працівники школи, а особливо соціальний педагог та практичний психолог. Пільгові категорії учнів, школярі групи «ризик», діти, що потребують додаткової підтримки та уваги перебувають на обліку соціального педагога. Школярі означених категорій залучаються до шкільного життя, зокрема участі в шкільних заходах, волонтерській діяльності, виконання громадських доручень тощо. Чим більше уваги приділяється таким дітям, тим більше вони відчують

свою значущість, переконуються у своїх можливостях та здібностях, розкривається лідерський потенціал тощо. Тож, з ними регулярно проводиться соціально-педагогічна робота.

Системний підхід у соціально-педагогічній діяльності передбачає виконання усіх заходів, передбачених планом роботи школи, класних керівників та психологічної служби закладу. Коли вся діяльність, спрямована на підвищення рівня соціалізації учнів буде здійснюватися системно, то і результат має бути позитивним.

Індивідуальний підхід до особистості дитини з неповної сім'ї.

Кожна дитина – це неповторний індивідуальний світ, унікальний набір рис характеру, стиль поведінки тощо. Усі діти вчаться, проте по-різному розвиваються, по-різному сприймають інформацію. Тож, кожна дитина потребує індивідуального підходу, особливо це стосується школярів вразливих категорій, зокрема дітей з неповних сімей. Важливо, щоб класний керівник і соціальний педагог добре знали ситуацію в неповній сім'ї «зсередини». Для цього організовуються відвідування таких сімей, складання актів обстеження житлово-побутових умов дитини. Такі візити дають змогу виявити особливості конкретної сім'ї, зробити висновки та, за потреби, вжити відповідних заходів щодо попередження негативних проявів у дитини.

У закладі освіти соціальний педагог і практичний психолог мають стати тими людьми, яким школяр буде довіряти, з яким зможе ділитися власними переживаннями, секретами тощо. Як свідчать результати анкетувань школярів, більша половина з опитаних не мають довірливих стосунків із батьками, а це спричинює появу певних проблем у поведінці школяра. Саме для того, щоб уникнути таких проблем або вчасно їх попередити ми вважаємо за потребу впроваджувати індивідуальний підхід до особистості дитини з неповної сім'ї в роботі соціально-психологічної служби закладу освіти.

Комплексний підхід до проблем школярів з неповних сімей.

Як свідчить попереднє анкетування дітей з неповних сімей та їхніх батьків, означена проблема може бути ефективно вирішена лише за комплексного підходу. Варто працювати з дитиною, батьками та класним колективом в цілому задля подолання негативних наслідків у поведінці школяра, що спричинені саме фактом проживання і виховання в неповній сім'ї. зрозуміло, що неповна сім'я – це не завжди родина з проблемами. Але, яка свідчить статистика, переважна більшість неповних сімей все ж таки мають проблеми: асоціальна поведінка батьків, їхня схильність до адикцій, бездоглядність дітей, складні психологічні взаємовідносини між батьками і дітьми, безробіття батьків, вимушена трудова міграція, матеріальна скрута тощо.

Якщо до проблеми школярів з неповних сімей підходити комплексно, залучати відповідних фахівців, регулярно проводити роботу з батьками, заохочувати школярів до активного шкільного життя, соціально-громадської роботи, зокрема волонтерства, тощо, то, очевидно, можна буде розраховувати на позитивний результат.

Професійно-педагогічний підхід до феномену сучасної неповної сім'ї.

Як ми вже визначили у попередніх розділах дослідження, неповна сім'я – це спільне проживання батька або матері з дитиною або дітьми. Причин виникнення неповних сімей досить багато, і сьогодні прослідковується тенденція до їх збільшення. Змінюються причини виникнення неповних сімей, проте залишаються проблеми дітей, які навчаються в школі та нерідко відчують дискомфорт саме через те, що вони виховуються в неповних родинах. Такі сім'ї потребують кваліфікованої допомоги у вигляді консультування, проведення виховних роз'яснювальних бесід, залучення до різноманітних заходів тощо.

Педагоги мають бути професійно підготовленими до роботи з такою категорією дітей. Важливо, щоб вчителі не використовували стереотипні шаблони, наприклад: «Діти з неповної сім'ї завжди неохайні та голодні»,

«Якщо самотній батько чи самотня мати, то обов'язково неблагополучна родина» тощо. Таке стереотипне мислення є виключно шкідливим і зовсім не відповідає реальній ситуації.

Для того, щоб бути компетентним у питаннях допомоги школярам з неповних сімей, ми вважаємо за потребу організувати для педагогічних працівників методичні семінари, проходження курсів з підвищення кваліфікації, участь у відповідних за тематикою конференціях тощо. Заклад освіти має забезпечувати висококваліфіковану соціально-педагогічну допомогу дітям з неповних сімей та їхнім батькам.

Представимо соціально-педагогічні умови успішної соціалізації школярів з неповних сімей схематично на рис. 2.1.



Рис. 2.1. Соціально-педагогічні умови успішної соціалізації школярів з неповних сімей.

Таким чином, на основі теоретичного аналізу наукових джерел, результатів констатувального етапу дослідної роботи та власного педагогічного досвіду роботи у закладі освіти, було визначено комплекс соціально-

педагогічних умов успішної соціалізації школярів з неповних сімей, зокрема: дотримання системного підходу в соціально-педагогічній діяльності закладу освіти; застосування індивідуального підходу до особистості дитини з неповної сім'ї; використання комплексного підходу до проблем школярів з неповних сімей; впровадження професійно-педагогічного підходу до феномену сучасної неповної сім'ї.

Висновки до другого розділу

У другому розділі кваліфікаційної роботи було з'ясовано особливості соціально-психологічного портрета дитини з неповної сім'ї, проаналізовано наукові погляди дослідників цієї проблеми. Встановлено, що соціально-психологічний портрет – це складний психологічний феномен, який формується на основі багатьох показників.

Для визначення соціально-психологічного портрету учнів з неповних сімей було дібрано низку діагностичних методик та проведено констатувальний етап дослідної роботи з дітьми, батьками та вчителями, зокрема класними керівниками.

Дослідження учнів проводилося за такими показниками: мотивація до навчання, адаптованість до соціуму, здатність до комунікації та лідерський потенціал. Показники дослідження батьків, які погодилися взяти участь в дослідженні: обізнаність щодо хобі та інтересів дитини, довірливі стосунки з дитиною та коло друзів моєї дитини. Також проведено анкетування з класними керівниками учнів, які виховуються в неповних родинах. Для них були визначені такі критерії: відповідальність учня, дружелюбність, відкритість у спілкуванні з дорослими та однолітками, емоційно-психологічний стан дитини під час перебування в школі.

Результати дослідження дали змогу окреслити проблемне коло питань та розробити комплекс соціально-педагогічних умов для успішної соціалізації учнів з неповних сімей в умовах закладу освіти, зокрема:

- системний підхід у соціально-педагогічній діяльності закладу освіти;
- індивідуальний підхід до особистості дитини з неповної сім'ї;
- комплексний підхід до проблем школярів з неповних сімей;
- професійно-педагогічний підхід до феномену сучасної неповної сім'ї.

Наступний розділ кваліфікаційної роботи присвячено опису формувального та контрольного етапів дослідної роботи та аналізу її результатів.

РОЗДІЛ 3.

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ З НЕПОВНИХ РОДИН ЧЕРЕЗ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ПОЗАШКІЛЛЯ

3.1. Створення та впровадження експериментальної програми залучення дітей з неповних сімей до соціально-педагогічної діяльності

На базі Криворізької гімназії № 130 протягом 2021-2022 навчального року була проведена робота з впровадження експериментальної програми залучення дітей з неповних сімей до соціально-педагогічної діяльності. Основна мета такої роботи – це успішна соціалізація учнів з неповних сімей в умовах позашкільної діяльності.

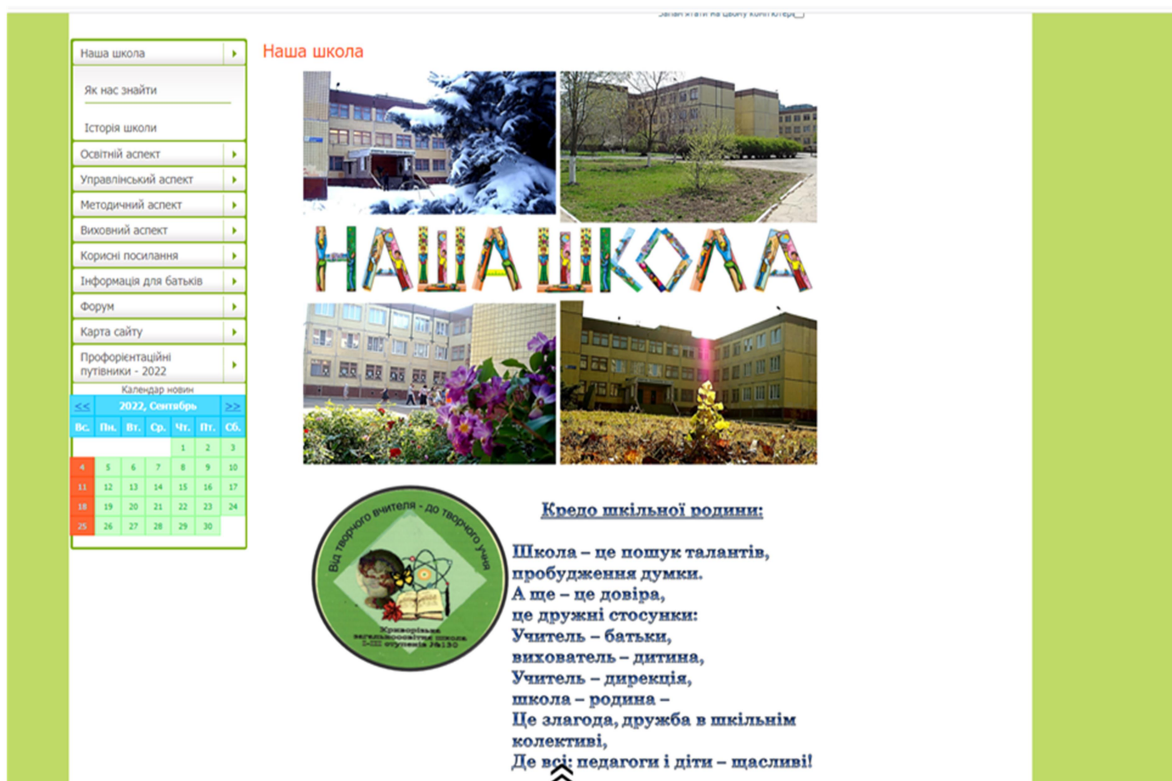


Рис. 3.1. Сайт КГ № 130

Експериментальна програма розроблена на основі отриманих результатів констатувального етапу дослідження та сформованих соціально-педагогічних умов соціалізації учнів з неповних сімей.

Опишемо згадану програму за різними формами роботи.

Перш за все, соціально-педагогічна діяльність має ґрунтуватися на залученні дітей та їхніх батьків до спільних заходів. Так, вважаємо за доцільне організацію та проведення соціально-педагогічних консультацій, бесід, інформаційно-роз'яснювальних зустрічей із такими сім'ями разом, а також окремо з учнями та окремо з батьками. Забезпечення виконання цієї роботи покладається на соціально-психологічну службу закладу освіти, але за умови обов'язкового бажання усіх учасників брати участь в такій роботі. Якщо учні з неповних сімей та їхні батьки будуть усвідомлювати свої проблеми, тоді процес подолання труднощів буде ефективним, а допомога педагогів дієвою.

Важливою складовою успішної соціалізації учнів є патріотичне виховання, залучення до організації та проведення традиційних свят, загальношкільних заходів тощо. Учні з неповних сімей варто залучати до підготовки та проведення таких заходів. Така соціально-педагогічна діяльність сприятиме формуванню в учнів відповідальності, креативності, розкриттю творчого потенціалу тощо.

Волонтерство, особливо в такі складні часи, є важливим напрямом соціально-педагогічної роботи. Під час участі у волонтерських заходах, акціях в учнів формуються такі важливі якості як: співчуття, бажання допомоги, комунікабельність, відповідальність, швидкість прийняття рішень, логістичні навички тощо. Школа є постійним осередком волонтерської діяльності, до такої діяльності залучаються учні, батьки, педагогічний колектив та жителі мікрорайону.

Однією з форм волонтерства є шефська допомога старшокласників з учнями молодших класів. Педагоги доручають старшокласникам провести урок

з молодшими учнями, пограти на перерві, проконтролювати поведінку в їдальні або бібліотеці тощо. Важливо, щоб старшокласник відчув, що йому довіряють дорослі, його слухають молодші учні, тобто у підлітка формується адекватна самооцінка.

Громадські доручення також можна віднести до форм соціально-педагогічної роботи, завдяки якій у школяра формується самооцінка. Для підлітка, особливо з неповної сім'ї, в якій наявні певні проблеми, важливо відчувати свою значущість, приналежність до виконання важливого завдання, важливо зрозуміти, що йому довіряють інші, що він здатен не підвести інших.

Сімейна форма консультування, на нашу думку, є найефективнішою та найскладнішою формою соціально-педагогічної роботи, адже для проведення необхідне бажання і дітей, і батьків. Часто батьки є противниками таких консультацій через те, що не визнають наявності власних проблем з дітьми. Проте, якщо вже такі зустрічі відбуваються, то досягнення позитивних зрушень у взаєминах батьків і дітей завжди є.

Гуртова робота є ефективним засобом соціально-педагогічної діяльності з дітьми з неповних сімей. Через творчість учні отримують можливість проявити власні почуття, розвинути духовно-моральні якості, зокрема почуття прекрасного. Гурткова робота в закладі освіти досить різноманітна, тож учні можуть обирати за власними інтересами та здібностями: музика і вокал, живопис, журналістика, квілінг, театральне мистецтво. Окремо працюють спортивні секції волейболу, баскетболу, футзалу.

Також вважаємо за потрібне залучати до вирішення складних ситуацій в неповних сім'ях учнів закладу інших фахівців. Наприклад, це можуть бути спеціалісти служби у справах дітей та органів опіки та піклування, представники ювенальної поліції, лікарі, спеціалісти відділів соціального забезпечення, дільничний інспектор, шкільний офіцер, тощо. Адже ситуації бувають такими, що потребують негайного втручання спеціалістів.

Основні форми соціально-педагогічної роботи зі школярами з неповних сімей у вигляді програми заходів представлені в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Експериментальна програма залучення школярів до соціально-педагогічної діяльності в умовах позашкільця

Форма роботи	Учасники	Очікуваний результат
Волонтерська акція до Всесвітнього дня людей з інвалідністю “Твори добро”	5-11 класи	Привчання учнів до толерантності, розвиток навичок взаємодопомоги
Патріотично-розвивальна гра «Козацькому роду нема переводу»	1-4 класи	Формування патріотизму, любові до Батьківщини, поглиблення знань про історичне минуле України
Групова робота за профілактично-просвітницькими програмами: Курс «Вчимося жити разом» Курс «Діалог та медіація: Шлях до порозуміння» Курс «Протидія та попередження булінгу (цькування) в закладах освіти»	5-9 класи	Формування навичок конструктивної взаємодії; розробка чіткого плану ведення діалогу, який можна буде адаптувати до складних життєвих ситуацій; опанування базових практичних знань для роботи з ситуацією булінгу (цькування), створення власної системи запобігання випадкам булінгу
Педагогічна акція «Морально Дію»	7 класи	Формування позитивних рис характеру: співчуття, поваги, доброти, смиренності тощо; розвиток раціонального мислення і об'єктивного судження про навколишній світ; встановлення високих стандартів соціального життя, які допомагають розвитку суспільства в цілому
Творчий конкурс «Я – волонтер!»	5-11 класи	Формування усвідомленого відношення до волонтерської діяльності (вміння регулярно допомагати іншим людям даруючи їм свій час, вміння та ресурси)
Просвітницька акція «Лайкоманія STOP!»	5-9 класи	Розвиток раціонального мислення і об'єктивного судження про навколишній світ

Шкільний мотиваційний відео-дайджест «Лідер на 100 відсотків»	8-11 класи	Загартовування лідерських якостей особистості: проактивність, ініціативність, самостійність, рішучість, наполегливість, перспективне бачення, самовладання та мужність
Шкільна добродійна постійно - діюча акція «Підтримуй друга»	1-11 класи	Формування у дітей цінних якостей, якими повинен володіти справжній друг: надійність, чесність, відданість
Шкільна добродійна акція «Подаруй дитині щастя»	1-11 класи	Формування у дітей вміння бути згуртованими, підтримувати один одного у складних життєвих ситуаціях
Акція до Міжнародного дня добра «Дерево Добрих Справ»	1-9 класи	Навчити дітей бути не байдужими до проблем і нещастя інших, не концентруватися лише на своїх турботах; бути милосердними, чуйними, співчутливими
Шкільний флеш-моб «Мотиваційний челендж»	5-9 класи	Навчання дітей щодо концепції саморозвитку. Ознайомлення з процесами, які пов'язані з ініціюванням та підтримкою фізичної та розумової активності
Індивідуальні бесіди з соціальним педагогом	1-11 класи	Створення сприятливих умов для особистісного розвитку дитини (фізичного, соціального, духовно-морального, інтелектуального), надання їй комплексної соціально-психолого-педагогічної допомоги у саморозвитку та самореалізації в процесі соціалізації, а також захист прав дитини (соціальний, психолого-педагогічний та моральний) у її життєвому просторі.
Індивідуальні бесіди з практичним психологом	1-11 класи	Створення умов для формування психічно зрілої особистості з розвинутим самоусвідомленням як основи для подальшого життєвого та професійного самовизначення;
Соціально-педагогічне консультування батьків	Учні та батьки	Педагогічні поради батькам щодо налагодження емоційного контакту з дитиною
Профілактика булінгу	5-11 класи	Інформування учнів про можливу

Квест «Подорож світом без булінгу»		відповідальність за вчинення правопорушення; формування навичок протидії соціальному тискові; розвиток вміння пошуку шляхів виходу зі складної ситуації; формування навиків відповідальної та безпечної поведінки; формування почуття емпатії та переживання до дитини, яка зазнає насильства
Тренінг «Моя життєва позиція»	9-11 класи	Усвідомлення підлітками власних життєвих пріоритетів, профорієнтаційна робота
Святковий захід «Святий Миколай на порозі школи»	5-8 класи	Привчання молодших учнів до традиційних календарних світ; залучення учнів старших класів до проведення свята
Виховна година	1-11 класи	Проведення діагностик задля вчасного виявлення відхилень від норми серед учнів
Шефська допомога старшокласників	10-11 класи	Привчання старшокласників до турботи про менших, організація допомоги вчителям
Виконання громадських доручень	5-11 класи	Навіювання учням почуття власної значущості, привчання учнів до відповідальності, формування лідерського потенціалу
Сімейне соціально-педагогічне консультування	Учні та батьки	Налагодження стосунків між батьками і дітьми в сім'ях з проблемами
Залучення до гурткової роботи Робота шкільних арт-майстерень	1-11 класи	Занурення учнів в атмосферу творчості, привчання до організованого дозвілля
Залучення фахівців у складних випадках Співпраця з соціальними фахівцями КМЦСССДМ (проведення Батківського всеобучу «Батьківство в радість») Співпраця працівників ювенальної поліції	Учні та батьки	Комплексне вирішення складних ситуацій в неповних сім'ях Підвищення виховного потенціалу батьківства Підвищення рівня правової обізнаності

Таким чином, представлена програма залучення дітей з неповних сімей до соціально-педагогічної діяльності з метою їх соціалізації була впроваджена в навчально-виховний процес закладу освіти, а після цього проведено повторне анкетування учнів, батьків та вчителів. Аналіз результатів контрольного етапу дослідної роботи детально проаналізовано в наступному підрозділі кваліфікаційної роботи. Приклади проведення заходів заходів представлені в Додатку А, Б.

3.2. Аналіз результатів дослідної роботи

Після впровадження програми заходів із залучення школярів до соціально-педагогічної діяльності задля їх успішної соціалізації було проведено контрольне анкетування усіх учасників дослідної роботи.

Проаналізуємо та порівняємо результати констатувального та контрольного етапів дослідження. Результати аналізу даних представлені в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

Порівняльні результати констатувального та контрольного етапів дослідної роботи з учнями з неповних сімей

<i>Критерій</i>	<i>Констатувальний етап (у%)</i>	<i>Контрольний етап (у%)</i>
Мотивація до навчання	34	37
Адаптованість до соціуму	57	78
Здатність до комунікації	44	54
Лідерський потенціал	19	24
Довірливі стосунки з батьками	17	32

Як свідчать результати контрольного етапу дослідження серед учнів з неповних сімей є позитивна динаміка за усіма критеріями.

Найменше покращення прослідковується за критерієм мотивації до навчання (лише 3%). Це пояснюється тим, що програма заходів все ж таки розрахована на залучення до соціально-педагогічної діяльності, а не навчальної.

Найбільший показник в динаміці учнів відмічається за критерієм адаптованості до соціуму – 21%. Такий факт є підтвердженням ефективності заходів, що впроваджувалися. Адаптованість до соціуму проявляється в активній соціальній позиції школяра, волонтерській діяльності, участі в шкільних заходах, допомозі вчителям тощо.

Таким чином, встановлено, що програма заходів щодо залучення школярів до соціально-педагогічної діяльності в умовах закладу освіти виявилася ефективною, результати контрольного етапу дослідження є вищими за результати констатувального етапу дослідної роботи.

Далі проаналізуємо результати повторного анкетування батьків, що виховують дітей самостійно. Аналіз даних представлений в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3.

Порівняльні результати констатувального та контрольного етапів дослідної роботи з батьками, що виховують дітей самостійно

<i>Критерій</i>	<i>Констатувальний етап (у%)</i>	<i>Контрольний етап (у%)</i>
Обізнаність щодо хобі своєї дитини	48	58
З ким товаришує моя дитина	78	81
Мої довірливі стосунки з дитиною	39	48

Результати повторного анкетування батьків, що виховують дітей самостійно, також свідчать про позитивну динаміку, хоч і значно нижчу, ніж серед дітей. Найкращий показник – довірливі стосунки з дитиною (+9%). Звісно, не усі батьки брали участь в дослідженні, а серед тих, хто погодився пройти анкетування, була частина батьків і матерів, які не визнають власних сімейних

проблем, не йшли на контакт з соціальним педагогом та психологом закладу освіти. Але і найменша позитивна динаміка у стосунках батьків і дітей, на нашу думку, є підставою вважати соціально-педагогічну роботу в школі ефективною.

Результати повторного моніторингу класних керівників на предмет їхньої психолого-педагогічної оцінки учнів з неповних сімей засвідчили таке: за всіма критеріями є позитивна динаміка. Після впровадження системи заходів із залучення таких учнів до соціально-педагогічної діяльності класні керівники відмічають найбільшу динаміку за критерієм відповідальності. Варто визнати, що основною проблемою учня з неповної сім'ї є відсутність підтримки з боку батьків. Якщо такому учню дати змогу проявити себе, виявити свою відповідальність, то це значно підвищує його власну самооцінку, ставлення до однокласників та педагогів. За іншими критеріями також виявлено позитивну динаміку. Педагоги відмічали, що діти стали більш комунікабельними та ефективними у спілкуванні, готовими впустити партнера в свій осередок суспільства, тобто виріс рівень соціальної відповідальності. Учні значно легше почали ділитися своєю думкою з оточуючими, висловлювати своє ставлення до інших людей і подій. Деякі діти навіть зізналися, що вони знайшли у своєму оточенні значимих для них людей з якими їм вдається бути сокровенно відвертими, що означає вміння поділитися з людиною своїми прихованими переживаннями і думками.

Класні керівники відмітили також підвищення рівня привітності та доброзичливості у дітей. Учні стали більш дружелюбними, відкритими до нових відносин і нових емоцій. Діти ділилися своїми відчуттями щодо того, що їм стало простіше і легше заводити нові знайомства, що вони вже не так бояться зважитися на якусь нову справу в своєму житті, у будь-якому починанні вони намагаються сподіватися на успішний результат. Діти визнавали, що вчать не шукати скрізь підступу, тому їм набагато простіше заводити нові знайомства.

Щодо емоційного стану, то педагоги однозначно стверджували, що діти стали більш гармонійними в своєму соціальному оточенні, поступово вчаться налагоджувати контакти, гідно виходити з конфліктної ситуації, миритися, розрізняти припустимі та неприпустимі способи впливу на інших. Діти оволоділи способами саморегуляції, самоорганізації, самоконтролю на більш високому рівні.

Порівняльні результати констатувального та контрольного етапів дослідної роботи з класними керівниками щодо учнів з неповних сімей представлені в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4.

Порівняльні результати констатувального та контрольного етапів дослідної роботи з класними керівниками щодо учнів з неповних сімей

<i>Критерій</i>	<i>Констатувальний етап (у%)</i>	<i>Контрольний етап (у%)</i>
Відповідальність учня	21	34
Дружелюбність	43	51
Відкритість у спілкуванні	41	49
Емоційний стан дитини	42	52

Отже, експериментальна програма залучення учнів з неповних сімей до соціально-педагогічної діяльності в умовах закладу загальної середньої освіти виявилася ефективною, про що свідчить позитивна динаміка результатів констатувального та контрольного етапів дослідної роботи.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі кваліфікаційної роботи представлено програму заходів із залучення учнів з неповних сімей до соціально-педагогічної діяльності. В програму включено різні заходи, а саме: волонтерська діяльність, участь у

традиційних українських святах, тренінги, шефська допомога підлітків, виконання громадських доручень, сімейне соціально-педагогічне консультування, індивідуальна робота з дитиною тощо. Заходи планувалися з метою формування усебічно розвиненої цілісної особистості, яка здатна до критичного мислення; формування навичок протидії соціальному тискові; розвитку вміння пошуку шляхів виходу зі складної ситуації; формування почуття емпатії до інших. Під час індивідуальної роботи з дітьми практичний психолог і соціальний педагог робили акцент на попередження негативних соціальних чинників на формування і розвиток особистості дитини; забезпечення розвитку дитини відповідно до її задатків, нахилів, здібностей, індивідуальних, психічних та фізичних особливостей, культурних потреб, формування в неї моральних норм та створення умов для її соціалізації. Доречною була і допомога батькам у створенні доцільних психолого-педагогічних умов виховання дітей відповідно до індивідуальних психологічних особливостей та соціалізуючих потреб сучасного і всебічного розвитку.

Зроблено порівняльний аналіз результатів дослідної роботи. Встановлено, що розроблена експериментальна програма залучення учнів з неповних сімей до соціально-педагогічної за усіма критеріями виявилася ефективною.

Таким чином, ми практично підтвердили ефективність впровадження комплексу соціально-педагогічних умов та експериментальної програми залучення учнів до соціально-педагогічної діяльності з метою їх успішної соціалізації.

ВИСНОВКИ

Проблема існування неповних сімей залишатиметься актуальною доти, допоки суспільство не почне цінити родину як цінність. Існує декілька основних причин, чому кількість неповних родин в Україні невпинно збільшується. До таких причин відносяться: розлучення, смерть одного з батьків, народження дитини одинокою матір'ю (поза шлюбом), асоціальний спосіб життя одного з батьків. Складна соціально-економічна ситуація лише сприяє збільшенню неповних сімей, тож, варто вже зараз вживати дієвих заходів щодо зменшення негативного впливу, особливо на дитину (дітей), неповної сім'ї.

Теоретичний аналіз напрацювань науковців з проблеми неповної сім'ї дав змогу зробити такі висновки.

Сім'я – це перше місце, де опиняється дитина, де здійснюється її первинна соціалізація. Саме сімейне виховання є найбільш значущим для дитини, важливий приклад батьків, їхнє навіювання дитині сімейних цінностей та соціально прийнятних норм і правил.

З'ясовано, що неповна сім'я – це спільне проживання одного з батьків з дитиною або дітьми. Неповна сім'я не завжди відноситься до таких, що потребують сторонньої уваги та допомоги. Є безліч прикладів, де самотійно жінки або чоловіки виховують дітей, не мають при цьому фінансових або житлових проблем, добре піклуються про власних дітей, виховують їх та забезпечують дітям повноцінний всебічний розвиток.

На рівні держави є відповідне нормативно-правове врегулювання питання забезпечення прав і свобод дитини, адже ми, дорослі, маємо розуміти, що в неповній сім'ї найбільше страждає саме дитина. Дорослі мають право зміни партнера, знову влаштувати своє життя з іншою сім'єю, а у дитини зазвичай такої можливості немає.

Також досліджено наукові погляди на поняття «соціалізація». Так, встановлено, що переважна більшість науковців під соціалізацією розуміють складний процес набуття особистістю соціального досвіду, формування та розвиток власного «Я». також з'ясовано, що на соціалізацію дитини в сім'ї впливають такі фактори, зокрема: склад сім'ї; роль дитини в сім'ї (онук/онука, син/донька тощо); агенти соціалізації (авторитет для дитини із числа членів родини); стиль виховання (матріархат, патріархат, демократія тощо); особистісний та творчий потенціалі родини (моральні цінності батьків, їхні лідерські якості, рівень освіти тощо).

У кваліфікаційній роботі ми ставили за мету теоретично обґрунтувати та практично перевірити ефективність програми залучення дітей з неповних сімей до соціально-педагогічної діяльності в умовах закладу освіти задля успішної соціалізації учнів. Очевидно, що така робота була спрямована на дітей з неповних сімей, що мають певні проблеми, зокрема не працює батько або матір, матеріальні складнощі, житлові проблеми, відсутність емоційно-психологічного контакту між батьками та дітьми тощо. Учні з таких сімей потребують додаткової уваги та соціально-педагогічної діяльності з боку педагогічного колективу закладу освіти.

Завдяки дібраному діагностичному матеріалу стало можливим визначити соціально-психологічний портрет учня з неповної сім'ї. Також результати констатувального етапу дослідження дали змогу визначити особливо важливі аспекти соціально-психологічного стану учнів з неповних сімей, які потребують додаткової уваги з боку педагогічного колективу. З'ясовано, що для переважної більшості школярів з неповних сімей характерна занижена самооцінка, відсутність підтримки в родині, низька адаптованість до соціуму тощо.

Також результати дослідної роботи дали змогу окреслити проблемне коло питань та розробити комплекс соціально-педагогічних умов для успішної соціалізації учнів з неповних сімей в умовах закладу освіти, зокрема до таких

ми відносимо: системний підхід у соціально-педагогічній діяльності закладу освіти; індивідуальний підхід до особистості дитини з неповної сім'ї; комплексний підхід до проблем школярів з неповних сімей; професійно-педагогічний підхід до феномену сучасної неповної сім'ї.

Розроблено та обґрунтовано програму заходів із залучення учнів з неповних сімей до соціально-педагогічної діяльності в умовах закладу освіти. В програму включено різні форми роботи, зокрема волонтерська діяльність, участь у традиційних національних та календарних святах, тренінги, шефська допомога підлітків, виконання громадських доручень, сімейне соціально-педагогічне консультування, роз'яснювальна робота з батьками, індивідуальна робота з дитиною тощо.

На підтвердження або спростування ефективності розробленої програми було проведено контрольне опитування та анкетування учасників дослідної роботи. Встановлено, що за абсолютно усіма критеріями спостерігається позитивна динаміка, тобто підвищуються показники як у дітей з неповних сімей, так і в їхніх батьків. Варто сказати, що за деякими критеріями показники збільшилися мінімально (мотивація до навчання, лідерський потенціал учнів з неповних сімей), а є показники з досить суттєвим покращенням (емоційний стан дитини, адаптованість до соціуму, довірливі стосунки з батьками).

Таким чином, доведено ефективність експериментальної програми залучення учнів до соціально-педагогічної діяльності в умовах закладу освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексеєнко Т.Ф. Соціалізація особистості: можливості й ризики. Науково-методичний посібник. К., 2007. -152 с.
2. Андрєєва А. Д. Як допомогти дитині пережити горе : психол. Консультація. Питання психології. 1991. № 2. С. 87–96.
3. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка : схеми, таблиці, коментарі : навч. посіб. / О. В. Безпалько. К.: Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
4. Будник О. Б. Професійна підготовка майбутніх учителів початкових класів до соціально-педагогічної діяльності: дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04 / Будник Олена Богданівна. Житомир, 2015. 552 с.
5. Ватрас В. А. Поняття «сім'я» у сімейному праві України. Форум права. 2009. № 1. С. 83–91. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-1/09vvacpu.pdf>
6. Винославська О. В. «Людські стосунки»: заочна школа. *Практична психологія та соціальна робота*. 1999. № 6. С. 30–32.
7. Вікторова Л.В. Основи соціалізації особистості [текст] : навч. посіб В 26 ник для студентів ОС «Бакалавр» спеціальності 6.010106 «Соціальна педагогіка» / Л.В. Віктрова, Н.Т. Тверезовська, М.В. Михайліченко, Г.М. Ржевський. К. : «ЦП «КОМПРИНТ», 2017. 475 с.
8. Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей від 30 вересня 1990 р. Права дитини: Основні міжнародні документи. М.: Дім, 1992.
9. Довгань А.В., Шимко І.М. Особливості соціалізації особистості молодшого школяра із різних типів сімей// «Актуальні питання соціально-педагогічної та початкової освіти».-2020.-№6.-С.38-43.
10. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; [головний ред. В. Г. Кремень]. К. : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
11. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. Офіційний вісник України. 2008. № 93. Ст. 3103

12. Караман О. Сутність і зміст соціально-педагогічної роботи як категорії соціальної педагогіки. Науковий випуск Ужгородського національного університету. Серія Педагогіка. Вип. 21. С. 69 – 72.
13. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р. Зібрання чинних міжнародних договорів України. 1990. № 1. С. 205.
14. Кондрус О. В. Соціалізація особистості – необхідна умова виховання громадянина України [Електронний Ресурс] : стаття / О. В. Кондрус // Електронний збірник наукових праць Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. – 2012. – № 11 (3). – Режим доступу до журн. : http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp11/3/Kondrus.pdf
15. Крестовська Н.М. Сучасне розуміння прав дитини. Форум права. 2011. № 3. С. 410
16. Лещук Г. В. Соціалізація особистості як соціально-педагогічне явище. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. Вип. 20. С. 71 – 73.
17. Лукашевич М.П. Теорія і практика : [підручник]. / М.П. Лукашевич, Т. В. Семигіна. К.: Каравела, 2011. 231 с.
18. Лютак О. З. Робота психолога в неповних сім'ях: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ : ПП. Кузів, 2007. 105 с.
19. Максимович О. М. Особливості виховання дітей із розлучених сімей: Навчально-методичний посібник. Київ : ДЦССМ, 2004. 140с.
20. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2002. № 2. С.13
21. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2002. № 2. С.17
22. Москаленко В. В. Соціалізація особистості : монографія / В. Москаленко. – К.: Фенікс, 2013. 540 с.

23. Мрихіна О. М. Педагогічні умови соціалізації старшокласників у навчально-виховному процесі сучасної гімназії [Електронний Ресурс] : стаття / О. М. Мрихіна // Електронне наукове фахове видання «Науковий вісник Донбасу». – 2010.–№4(12).– Режим доступу до журн. : <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN12/10mompsg.pdf>
24. Мудрик А. В. Соціальна педагогіка : підручник [для студ. вищ. навч. закладів] / А. В. Мудрик. – М. : Вид.: «Академія», 2007. – 224с.
25. Муляр Н. Особливості соціалізації учня початкової школи на уроках «Я у світі». Актуальні питання гуманітарних наук. Педагогіка. Вип. 10. 2014. С. 253 – 258.
26. Нікітіна О. І. Вплив типу сім'ї на розвиток акцентуації характеру в дитини. Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика. Київ : Міленіум, 2002. С. 256-262.
27. Папір О. О. Труднощі внутрішньо-сімейних стосунків один із факторів девіантної поведінки дітей. Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика. Київ : Міленіум, 2002. С. 267-272.
28. Паригін Б. Д. Соціальна психологія. Витоки і перспективи / Б. Д. Паригін. – СПб: СПбГУП, 2010. – 533 с.
29. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 5 жовтня 2000 року № 2017-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text>
30. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21 листопада 1992 року № 2811-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text>
31. Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту багатодітних і неповних сімей : указ Президента України від 30 грудня 2000 року № 1396/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1396/2000#Text>
32. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

- 33.Рогальська, І. П. Теоретико-методичні засади соціалізації особистості у дошкільному дитинстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.05 “Соціальна педагогіка” / І. П. Рогальська. – Луганськ, 2009. – 43 с.
- 34.Романчук Н. Компетентнісний підхід в освіті: концепції, суть, зміст. *Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки.* № 4 (63), 2018. С. 119 – 122.
- 35.Руденко І. М. Несвідомі тенденції соціалізації «розлучених» дітей. Проблеми загальної та педагогічної психології : Зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України / ред. С.Максименко. Київ : «ГНОЗІС», 2007. 265 с.
- 36.Руденко І. М. Роль батьків у психосоціальному розвитку дитини до розлучення. Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України : Зб. наук. праць / ред. С. Д. Максименко. Київ : Міленіум, 2006. 262 с.
- 37.Савельчук І.Б. Забезпечення оптимізації професійного розвитку майбутніх фахівців засобами інноваційних технологій //Publishing Centerof the European Association of pedagoguesandpsy chologists «Science», Prague, 2014, Vol.2. – P. 34-36.
- 38.Савельчук І.Б. До питання актуальності проблем взаємозв’язку теорії та практики соціальної роботи /І.Б.Савельчук // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка.
39. Управління: Зб. наук. праць. – Випуск 12. - К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2011. С.10-15.
- 40.Савченко О. Я. Компетентнісний підхід як ресурс інноваційного розвитку шкільної освіти. Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Вип. 33. 2015. С. 161–167.
- 41.Соціальна педагогіка : підручник / за ред. А. Капської. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 256 с.

42. Соціальне становлення дитини у прийомній сім'ї: соціальний супровід : навч.-метод. посібник / Укр. ін-т соц. Досліджень, НПУ імені М. П. Драгоманова ; авт. : Л. С. Волинець, А. Й. Капська, Н. М. Комарова [та ін.]. – К., 2000. – 127 с.
43. Стешенко В. М. Правовий захист прав дітей та підлітків і безпечний інформаційний простір : навч. посіб. / В. М. Стешенко. 2-ге вид., змінене. Харків : Право, 2019. 392 с.
44. Суятинова К. Особливості впливу неповної сім'ї на соціалізацію дитини дошкільного віку. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. Вип. 47, 2013. С. 194 – 199.
45. Талаш І. Розвиток соціальної компетентності вихованців позашкільного навчального закладу : [науково-методичний посібник] / О. Щєбковська, І. Талаш, В. Алієва, В. Козярска, Л. Пентович. – Кривий Ріг: КП ДВНЗ «КНУ», 2014. – 104 с.
46. Чубук Р. В. Соціальна педагогіка : [навчальний посібник] / Р. В. Чубук – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – 348 с.
47. Шевців З. М. Основи соціально-педагогічної діяльності: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 248 с. Шевців З. М. Основи соціально-педагогічної діяльності: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 248 с.
48. Шимко, І. М. Особливості соціалізації особистості молодшого школяра шляхом взаємодії вчителя і батьків / І. М. Шимко, Л. Д. Безкровна // Актуальні питання соціально-педагогічної та початкової освіти: збірник наукових і науково-методичних праць / Редкол. І. М. Шимко, І. В. Онищенко. – Вип. 3. – Кривий Ріг: КДПУ, 2017. – С. 14-17.
49. Шимко, І. М. Сім'я як соціально- педагогічне середовище формування особистості дитини / І. М. Шимко, О. О. Седнева // Актуальні питання дошкільної та початкової ланок освіти: зб. наук. і наук.-метод. праць / редкол. І. М. Шимко, І. В. Онищенко. – Вип. 6 – Кривий Ріг: КП ДВНЗ «КНУ», 2013. – С. 122–126.

50. Шимко, І.М. Соціалізація особистості. Ч.1: навч.-метод. посіб. / І.М.Шимко, І.О.Талаш. – Кривий Ріг, 2018. – 132с.
51. Шимко, І.М. Соціальна компетентність – якісна характеристика процесу соціалізації / І.М. Шимко, І.О. Талаш // Науковий часопис, Національний педагогічний університет ім.М.П. Драгоманова, серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка.- Вип. 24 (Штом): збірник наукових праць. - Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. – 262с., С. 166-173
52. Шимко, І.М. Соціалізація молодших школярів у неблагополучних сім'ях / І.М. Шимко, А.О. Толмачова // Актуальні питання дошкільної та початкової ланок освіти: зб. наук. і наук.-метод.праць / редкол. І. М. Шимко, І.В.Онищенко. – Вип.7 – Кривий Ріг: КП ДВНЗ «КНУ», 2013. – С.134–136.
53. Шимко, І. М. Формування соціальної компетентності як шлях соціалізації особистості молодшого школяра/ І. М. Шимко, Н. О. Кулик // Сучасна освіта: реалії та перспективи: збірник наукових і науково-методичних праць / Редкол. І. М. Шимко, І. В. Онищенко. – Вип. 9. – Кривий Ріг: КДПУ, 2017. – С.91.
54. Юрченко І.В., Психологічна характеристика неповної сім'ї // Альманах студентського наукового товариства «Актуальні питання психологічної науки». - Рівне: РДГУ, 2008. - Вип. 1. - С. 119-24.
55. Якса Н.В. Формування соціального та особистісного досвіду людини як соціалізаційний процес. *Креативна педагогіка. Наук.-метод. журнал / Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки*. Вінниця, 2015. Вип. 10. С. 148-153.
56. Barnes, M. K. 1999. Strategies for collaboration: A collaborative teaching partnership for an inclusion classroom. (Барнз, М.К. Стратегії співпраці: Партнерство і співпраця у навчанні для інклюзивного класу) *Reading and Writing Quarterly* 15(3): 233-38.

57. Deppeler, J., Loreman, T., & Sharma, U. (2005). Reconceptualising specialist support services in inclusive classrooms. *Australasian Journal of Special Education*, 29(2), 117-127.
58. Freudenberger H. J. Staff Burn-Out. *The Society for the Psychological Study Social Issues*. 1974. Volume 30, Issue 1. P. 159–165.
59. Savelchuk Irina. Innovativetrainingofsocialworkersasascientificproblem(Інноваційна підготовка соціальних працівників як наукова проблема)// *Socialinis ugdymas. Social Education*. - Nr. 4 (36): Specialus numerius /Special edition/ «Long term and interactive competencies search in education» - Vilnius, 2013. - P. 27-33.(SocINDEX with Full Text (EBSCO Publishing)).
60. Storlie F. Burnout: The elaboration of a concept. *Am J Nurs*. 1974. December. P.2108–2111.
61. Вільна енциклопедія Вікіпедія. URL:
<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>
62. Сім'я, аспекти її соціологічного вивчення. Студентська бібліотека. URL:
<https://buklib.net/books/25852>
63. Скільки українців одружилися, розлучилися, народилися та змінили ім'я? Статистика з 2021 рік. Правда життя. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/01/14/247149>

Онлайн-квест «Подорож світом без булінга»

Учасники: учні 8 класів

Форма проведення: онлайн-квест

Мета:

- навчальна: ознайомити учнів з поняттям , формами та структурою булінгу;
- розвивальна: розвивати навички протидії соціальному тискові; розвивати вміння пошуку шляхів виходу зі складної ситуації; формувати навички відповідальної та безпечної поведінки;
- виховна: виховувати почуття власної гідності; виховувати почуття емпатії та переживання до дитини, яка зазнає насильства.

Завдання: розробити відповідну стратегію поведінки дітей у ситуаціях ризику, навчити аргументувати свої дії з попередження насильства на основі власної відповідальності, виокреслити механізм захисту прав дітей.

Очікувані результати:

- вміють відрізнити булінг від конфлікту;
- розуміють значення поняття «булінг»;
- наводять приклади позитивного і негативного впливу однолітків;
- розповідають, як можна відстояти власну думку;
- називають способи протистояння насиллю у своєму середовищі;
- демонструють вміння казати «Ні» на пропозиції однолітків.

Обладнання: інтерактивна дошка, ноутбук, проектор, роздатковий матеріал, паперові геометричні фігури у формі стрілочки, кола, овалу.

Перебіг заняття:

Перегляд відеоматеріалу за інтернет-посиланням:

https://www.youtube.com/watch?v=74T0larD_s8

Тренер: Сьогодні серед учнівської молоді надзвичайно загострилася проблема насильства, здійснюваного самими дітьми один до одного.

Останніми роками визнано поширення такого явища, як шкільний булінг. Отже, що це таке: булінг у перекладі з англійської - хуліганити, грубіянити, визначається, як утиск, цькування, дискримінація. Це тривалий процес свідомого жорстокого ставлення (фізичного і психічного) з боку дитини або групи дітей до іншої дитини або дітей.

Наслідки булінгу можуть бути різноманітні. Їх жертви зазнають чимало страждань. Це і зниження самооцінки, поганий сон та апетит, тривожність, вживання алкоголю, паління, думки про самогубство та інші.

Отже, як бачимо явище булінгу є поширеним, але в наших силах його зупинити і не лишатися осторонь. Адже слід пам'ятати, що сьогодні ти - спостерігач, а завтра — жертва.

1 станція. Вправа “Мій образ”

Всім учасникам пропонується на аркуші написати своє ім'я й намалювати власний образ (це може бути певний символ, предмет, будь-що).

Слід наголосити, що вміння малювати тут не важливе. Коли всі виконають завдання, відповідальний за станцію пропонує кожному по черзі назвати своє ім'я й розповісти про власний образ.

Після закінчення презентацій створюємо «галерею портретів» учасників.

Відповідальний за станцію: А тепер погляньмо на нашу галерею. Подумайте і скажіть, який висновок ми можемо зробити після виконання цієї вправи? (Усі люди різні.)

А як же нам, таким різним, жити, навчатися й працювати разом, та ще й не сперечатись одне з одним? (Потрібно бути толерантними одне до одного.)

2 станція. Я можу і хочу допомогти.

Учні діляться на підгрупи. Групи працюють у кімнатах, в які їх направляє тренер. Кожна підгрупа отримує певну ситуацію, де здійснюється насильство.

Ваше завдання полягає у тому, щоб визначити вид насильства, вказати агресора і жертву ситуації.

Ситуації:

1. Школярка із сльозами на очах розповідає іншим дітям: «Мама мене уб'є, якщо дізнається, що я розірвала нову куртку» (психологічне і фізичне).
2. Восьмикласник Ваня боявся п'яного батька, бо той, повертаючись додому вночі, піднімав із ліжка сина й починав його «виховувати» паском (фізичне)
3. Дівчинка (їй ще немає 6-ти років) чимось образила батька. На знак покарання він не розмовляє із нею місяць. Дівчинка була вражена. Батько вважає, що це нормальна міра виховання (психологічне).

Ситуація 1

Петрик, зайшовши у їдальню, і, як завжди, сів не на своє місце. До нього підійшла Оленка і попросила звільнити її стілець. Він відштовхнув дівчинку з такою силою, що вона впала на підлогу.

Ситуація 2

Під час перерви Юрко бігав по класу і штовхнув Іринку. Дівчинка, падаючи, ненароком розбила вазу на столі вчителя. В клас зайшла вчителька і побачила розбиту вазу. Іринка намагалась пояснити, що трапилось на перерві, але вчителька не вислухала оправдань і нагримала на неї.

Ситуація 3

Після закінчення школи-інтернату Іван повернувся до рідного села. З'ясувалось, що у його будинку проживає співмешканка померлого батька. Вона прогнала його з рідної хати.

У кожній онлайн-кімнаті є присутній відповідальний, який коректує відповіді учасників підгрупи та оцінює балами: У конфліктній ситуації агресор завдає шкоду не тільки жертві, а й собі. Він не хоче відповідати за свої вчинки, спеціально заподіює шкоду іншим, тим самим він руйнує своє здоров'я. Адже лють, жорстокість і злість руйнують його нервову систему - і хвороби неминучі.

Станція 3. Робота по онлайн-кімнатам. Відповідальний демонструє картинку, 4 з 12 у порядку нумерації за типом булінгу (кібербулінг, психологічний, фізичний). У разі правильного виконання вправи на зворотньому боці утворюються слова «СТОП», «БУЛ», «ІНГ».

Станція 4. Відповідальний за станцію: Завдання вправи полягає у тому, що кожен з вас повинен подумати і написати:

1. Як захистити себе від булінгу.
2. Що повинна робити дитина у ситуації булінгу.

Озвучивши свої рекомендації, вкинути їх у спільну "скриньку безпеки" (чат).

Рекомендації:

1. Зберігай спокій, дій хоробро та обійди ситуацію.
2. Поводься емоційно, надмірно збуджено.
3. Стримуй гнів.
4. Використову підвищені тони спілкування (гучність голосу, інтонації, пози, рухи, жести тощо)
5. Говори спокійно і впевнено - дай агресору можливість зупинитися.
6. Звернися по допомогу до дорослого, якому довіряєш (це може бути вчитель, психолог чи соціальний педагог).
7. Повідом про булінг когось із дорослих анонімно.
8. Переходь на особу співрозмовника (замість обговорення проблеми).
9. Поговори про це з своїм братом, сестрою, знайомими.
10. Відійди в сторону. Це не ознака слабкості!
11. Усунь провокативні фактори.

Станція 5. Відповідальний за станцію: Ви всі бачите у мене різних кольорів та розмірів картки. Зараз кожен з вас вибере колір картки. З іншої сторони там є зображення, але ви не можете дивитися самі, що там і показувати комусь з

учасників. Як ви думаєте, що означає "стріла?" (агресор), "око" (спостерігач), "мішень" (жертва). Ви знову, мимоволі отримали ролі. А зараз кожна група буде мати своє завдання.

Учасники працюють по кімнатах, після обговорення виходять онлайн разом і обговорюють свої завдання.

Група "агресорів" спробує написати причини, які спонукають кривдника себе так поводити.

Група "жертв" спробує написати причини, чому діти стають легкими мішенями для кривдників.

Група "спостерігачів" пише причини, чому спостерігачі часто не вмішуються у процес булінгу.

Підведення підсумків. Притча "Скільки важить сніжинка"

Одного разу маленька синичка, сидячи на засніженій гілці дерева, запитала в дикого голуба:

— Скільки важить одна сніжинка?

— Не більше, ніж нічого, — відповів він їй.

— Тоді я хочу розповісти тобі дуже цікаву історію, — вела далі синичка.

— Одного разу я сиділа на ялиновій гілці, й почався снігопад. Це ще не була віхола, й легкі сніжинки спокійно лягали на дерева. Я нарахувала 7435679 сніжинок, які опустилися на ялинову гілку. І коли остання сніжинка, що, як ти сказав, «важить не більше, ніж нічого», впала на неї — гілка зламалася. — Після цього синичка злетіла, залишивши голуба у глибокій задумі.

Скільки важать наші слова? Часом ті слова, які «не важать» нічого, наші вчинки, які ми робимо, непомітні для нас самих, лягають великою образою й болем на інших. І під таким тягарем може зламатися кожна людина. Я точно

знаю, що хоча б раз, але кожен із нас завдавав образи іншим, навіть не зауважуючи цього.

Насправді слова, з якими ми звертаємося одне до одного, важать дуже багато: добрими, лагідними можна підняти людині настрій, зробити її щасливою, а злими і жорстокими — засмутити, образити, принизити і навіть убити. Про це потрібно пам'ятати під час спілкування і конфлікту, щоб не зіпсувати стосунків назавжди.

Тренер: Я щиро вірю і повністю впевнена, що кожен з вас вживатиме такі слова, що підніматимуть настрій іншим, щоб будувати і не руйнувати. Адже те, що ми говоримо так чи інакше лишає слід у серці людини, якій ми це сказали. Наш клас – це маленька сім'я. Мені, та й вам, хотілося б, щоб у нашій сім'ї завжди панувало добро, взаємоповага, не було сварок, лихослів'я. А наш клас – це ще й частинка більшої сім'ї – нашої школи. Я переконана, що кожен із вас прагне, щоб наша школа стала територією Добра. Тому пам'ятайте правило, яке називають Золотим «Усе, що хочете аби робили вам люди, те робіть їм і ви»

Підрахунок балів.

Додаток Б**Тренінгове заняття**

Тема:Визначення поняття конфліктної ситуації. З чого складається конфлікт. Чим конфлікт відрізняється від булінгу, мобінгу. Вправи на розуміння структури конфлікту.

План проведення:

1. Привітання. Вправа “ Повертаємо ідентифікацію”
2. Зворотній зв'язок.
3. Очікування.
- 4.Інформаційне повідомлення.
- 5.Робота в групах. Вправа “ Безперервна розповідь” .
6. Гра — розминка “ Хто швидше “ (вправа на конструктивну взаємодію).
7. Інформаційне повідомлення.
8. Практична робота. Робота в групі. “Мій стиль спілкування”
- 9.Диспут.
10. Практична робота “Самооцінка”
11. Вправа “Екстрасенс”
12. Підбиття підсумків. Рефлексія. Прощання “Оплески”.

Тривалість: орієнтовно 2 години.

Хід заняття:

Привітання. Вправа “ Повертаємо ідентифікацію”. Тренер пропонує дітям на аркуші написати своє ім'я. На кожну літеру імені згадуємо якусь свою

ресурсну якість. Наприклад: Роман — розумний, охайний, ніжний, моторний, наполегливий

Зворотний зв'язок. Обговорення теми минулого заняття.

Тренер оголошує тему тренінгового заняття і просить дітей висловити свої очікування.

Інформаційне повідомлення.

Конфлікт – це зіткнення протилежних думок, поглядів, інтересів, прагнень, дій, планів у свідомості й поведінці окремої людини, різних індивідів або груп людей.

Конфлікти є невіддільною частиною людських стосунків. Важливо розуміти, що конфлікти на макрорівні (суспільства) підживлюють конфлікти на мікрорівні (сім'я, групи людей, колективи).

Найчастіше конфлікти виникають через те, що кожна людина є унікальною, має відмінні від інших погляди, вподобання і переконання, власні інтереси й бажання, які можуть вступати у суперечність з інтересами та бажаннями інших.

Причини конфліктів можуть бути різноманітними, наприклад: відмінності в інформації: неправильна інформація, брак інформації, додумування інформації, різниця в тлумаченні інформації (перекручування) тощо; відмінності в психологічних особливостях; незадовільні стосунки: брак взаємодії, неефективна комунікація, повторювана негативна поведінка, помилкове сприйняття, стереотипи, недовіра.

Конфлікти можуть спричинятися відмінностями стилю життя, ідеологією, релігією, часовими обмеженнями тощо. Найвагомими є відмінності в уявленнях та цінностях.

За своїми наслідками конфлікти можуть бути деструктивними та конструктивними. До деструктивних відносяться всі ті, що ведуть до загострення взаємовідносин та не сприяють пошукам позитивного вирішення конфліктного питання. Конструктивні – навпаки, сприяють взаємопорозумінню та пошуку позитивних шляхів до вирішення конфлікту.

Елементи конфлікту – це: суб'єкти конфлікту (люди, групи людей, країни, які вступають в конфлікт; вони активні учасники конфлікту); предмет конфлікту (те, через що відбувається конфлікт; може мати різне значення для суб'єктів конфлікту, бути матеріальним або нематеріальним); ресурсний бік взаємодії (законодавчі акти, правила, традиції тощо); позиції учасників стосовно один одного (вимоги, дії суб'єктів конфлікту); образ конфліктної ситуації – відображення предмету конфлікту у свідомості його суб'єктів; мотиви конфлікту (інтереси, погляди, цілі, переконання, побоювання).

Робота в групах. Вправа “ Безперервна розповідь ” . Тренер пропонує дітям скласти історію конфлікту колективними зусиллями. Для цього він просить по черзі додавати до попереднього речення логічне продовження, що переходить у зв'язне оповідання.

Гра — розминка “ Хто швидше “ (вправа на конструктивну взаємодію).

Мета: формувати у членів групи почуття згуртованості, навчати вмінню визначати стратегії діяльності для досягнення мети.

Учасники під музику будують за участю всіх членів команди:

- 1.Квадрат;
- 2.Трикутник;
- 3.Коло;
- 4.Ромб;

Вправа на конструктивну взаємодію . Діти встають у пари, один з пари стискає кулаки, інший повинен зробити так, щоб його партнер розкрив свої кулачки. Потім міняються місцями.

Вправа “Домовся”. Учасники об'єднуються в трійки. Кожен гравець визначає свою роль. Перший гравець відіграє роль сліпої людини, яка, однак чує і розмовляє. Другий- глуху, яка бачить і рухається. Третій зображує людину, яка не рухається і не говорить. Тренер повідомляє завдання: трійка повинна виробити загальне рішення, наприклад домовитися про час і місце зустрічі. З огляду на запропоновані ролі зробити це складно. А хто сказав, що зрозуміти інших людей — це завжди легко?

Інформаційне повідомлення. Виникнення конфліктної ситуації відбувається при зіткненні людей, інтереси і переконання яких істотно різняться. Мобінг, булінг — це явища систематичного характеру, це регулярне та цілеспрямоване нанесення фізичної й душевної шкоди людині, дитині.

Варто пам'ятати, що булінг, мобінг (цькування) відрізняється від сварки або конфлікту між дітьми кількома типовими ознаками:

- По-перше, це систематичність (повторюваність) діяння — вчинення різних форм насильства (фізичного, економічного, психологічного, сексуального, в тому числі за допомогою засобів електронної комунікації) двічі і більше разів стосовно однієї і тієї ж особи;
- По друге булінг, мобінг (цькування) майже завжди має злий умисел, коли метою дій кривдника є умисне заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страху, тривоги, бажання підпорядковувати потерпілого своїм інтересам;
- По-третє, для булінгу, мобінгу (цькування) характерний дисбаланс сил - владний дисбаланс між кривдниками і потерпілим (асиметричні

відносини), різниця у фізичному розвитку, рівні соціально-психологічної адаптованості, соціальному статусі, стані здоров'я (наявність інвалідності чи особливих освітніх потреб), ментальному розвитку тощо;

➤ По-четверте, відсутність розкаяння у кривдників.

Мобінг відрізняється від булінгу тим, що діє не одна людина, а група людей.

У розвитку конфліктів виокремлюють п'ять стадій:

1. Виникнення конфліктної ситуації відбувається при зіткненні людей, інтереси і переконання яких істотно різняться.
2. Усвідомлення конфлікту відбувається тоді, коли хоча б один із його учасників починає відчувати дискомфорт у спілкуванні з іншими, критично й недоброзичливо відгукується про них або уникає контактів з ними.
3. Початок відкритого протистояння – момент, коли один з учасників зважується на заяву або погрозу. Інший у відповідь також починає діяти: захищатись або нападати.
4. Ескалація конфлікту. На цьому етапі сторони відкрито заявляють про свої позиції. Вони можуть і не розуміти глибинної сутності конфлікту. Сторони часто вдаються до конфліктогенів – слів або дій, які провокують, розпалюють, посилюють конфлікт.
5. Завершення конфлікту можливе в разі його вирішення, досягнення домовленостей, порозуміння, втрати інтересу учасників до протистояння або відсторонення одного з опонентів.

Практична робота “Мій стиль спілкування”. Робота в групі.

1 етап. Кожна група складає перелік якостей важливих для конструктивного спілкування. Складаючи перелік, бажано уявити себе товаришськими людьми.

2 етап. Диспут, основна мета якого — скласти загальний перелік якостей, важливих для спілкування. Думку треба аргументувати, наводити для ілюстрації приклади, як і коли ці якості допомагали подолати ту чи іншу перешкоду, поліпшити взаємини з оточуючими. Названі якості після обговорення включаються до загального переліку, що оформлюється на дошці.

3 етап. Кожен з учнів працює самостійно, записує на своєму аркуші тільки-но складений перелік якостей, важливих для спілкування. Потім у графі “Самооцінка” діти повинні зробити самоаналіз за десятибальною шкалою наявності в них цих якостей.

Якості важливі для спілкування	Самооцінка
--------------------------------	------------

Вправа “Екстрасенс”. Учасникам пропонується відчутти себе екстрасенсами, які можуть читати думки іншої людини, відчувати почуття людини за виразом очей, обличчям, позою. Кожен вибирає одну людину, чий стан і думки буде відгадувати. Той, чий стан описували, може прокоментувати розповідь, тобто висловити свою думку.

Підбиття підсумків. Рефлексія «Найцінніше, найважливіше, з чим я йду з тренінгу – це.....»

Прощання «Оплески» Мета: сприяти позитивному завершенню заняття. Тренер дякує учасникам за роботу та просить учасників подякувати один одному оплесками за активну участь під час заняття.

